

KULTURA SENIOR ZMIANA

BADANIE DYNAMIKI ZMIAN
OFERTY ŚLĄSKICH DOMÓW KULTURY
W ODNIESIENIU DO SENIORÓW
W LATACH 2010-2014

RAPORT Z BADAŃ

KULTURA – SENIOR – ZMIANA

BADANIE DYNAMIKI ZMIAN OFERTY ŚLĄSKICH DOMÓW KULTURY W ODNIESIENIU DO SENIORÓW W LATACH 2010-2014

RAPORT Z BADAŃ

OPRACOWANIE:

DR AGATA ZYGMUNT

DR ANDRZEJ GÓRNY

ZESPÓŁ BADAWCZY:

IZABELLA KAZNOWSKA

SONIA LENARCZYK

MARTYNA PIECHOCZEK

KATARZYNA WEIDEMAN

Projekt
finansowany
przez

Ministra
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	3
1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE.....	5
1.1. PROBLEM I PRZEDMIOT BADAŃ.....	5
1.2. PROBLEMATYKA BADAWCZA.....	5
1.3. METODY I TECHNIKI BADAWCZE.....	6
1.4. CHARAKTERYSTYKA PRÓBY BADAWCZEJ.....	6
2. DOM KULTURY DLA SENIORA?.....	10
2.1. SPECYFIKA ZAJĘĆ DLA SENIORÓW ORGANIZOWANYCH W RAMACH DOMÓW KULTURY.....	10
2.2. CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA UCZESTNIKÓW ZAJĘĆ.....	17
2.3. FINANSOWANIE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW.....	20
2.4. ZAANGAŻOWANIE SENIORÓW W ORGANIZOWANIE ZAJĘĆ W OŚRODKACH KULTURY.....	22
2.5. SPOSOBY INFORMOWANIA SENIORÓW O OFERCIE OŚRODKÓW KULTURY.....	23
3. ZMIANY W ZAKRESIE OFERTY ZAJĘĆ DLA SENIORÓW.....	25
3.1. ZAKRES ZMIAN W OFERCIE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW, PROPONOWANYCH PRZEZ OŚRODKI KULTURY.....	25
3.2. INICJOWANIE ZMIAN W OFERCIE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW. ROLA SENIORÓW W AKTUALIZOWANIU OFERTY OŚRODKÓW KULTURY.....	30
3.3. PROBLEMY ZWIĄZANE Z WPROWADZANIEM ZMIAN W ZAKRESIE OFERTY ZAJĘĆ DLA SENIORÓW..	32
3.4. AKTUALNE TRENDY W OBSZARZE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW.....	37
3.5. WSPÓŁPRACA OŚRODKÓW KULTURY Z LOKALNYMI INSTYTUCJAMI, DZIAŁAJĄCYMI NA RZECZ SENIORÓW.....	40
4. WNIOSKI.....	45
5. REKOMENDACJE.....	48
BIBLIOGRAFIA.....	50
SPIS TABEL.....	51
SPIS WYKRESÓW.....	51

WSTĘP

Jesteśmy obecnie świadkami dynamicznych przemian demograficznych związanych ze starzeniem się ludności zachodzących nie tylko w Polsce, ale także w innych państwach Europy. Proces demograficznego starzenia się społeczeństwa polega – najogólniej ujmując – na systematycznym wzroście odsetka osób starych w populacji¹. W literaturze przedmiotu można znaleźć szereg różnych klasyfikacji, wyznaczających stopień zaawansowania starości demograficznej. Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjmuje, że przekroczenie progu starości następuje, gdy w danej populacji odsetek osób w wieku 65 i więcej lat wynosi co najmniej 7%, zaś w przypadku przekroczenia poziomu 10% mamy do czynienia z zaawansowaną starością demograficzną².

O tym, że Polska jest krajem starym świadczy fakt, że wskaźnik starości osiąga tu obecnie poziom bliski 15,0%, ponadto prognozy ludnościowe zakładają, że w roku 2050 osoby w wieku 65 lat i więcej będą stanowiły prawie jedną trzecią populacji, a ich liczba wzrośnie o 5,4 miliona w porównaniu z 2013 rokiem³. Warto dodać, że województwo śląskie jest obszarem, na którym dynamika procesu starzenia się populacji jest wyjątkowo duża. Notuje się tu stały, intensywny wzrost liczby osób starszych, co stanowi wyzwanie dla polityki społecznej, której celem ma być zaspokajanie potrzeb tej kategorii.

Wzrost udziału seniorów w strukturze populacji oznacza, że stanowią oni coraz liczniejszą grupę konsumentów i beneficjentów różnych usług. Osoby starsze są w coraz lepszej kondycji fizycznej, cieszą się dobrym zdrowiem i chciałyby w pełni korzystać z przywilejów życia wolnego od konieczności podejmowania aktywności zawodowej. Dlatego też coraz częściej podnosi się temat aktywności społecznej osób starszych, czego przykładem są licznie powstające uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora oraz inicjatywy skierowane do seniorów, realizowane m.in. w ramach Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych czy Akcji Ministra Kultury „60+Kultura”. Należy także wspomnieć o roli, jaką w procesie pobudzania aktywności osób starszych odegrał Rządowy Program na rzecz Aktywizacji Społecznej Osób Starszych (ASOS), w ramach którego od 2012 r. realizowane są rozmaite inicjatywy, m.in. w zakresie aktywizacji osób starszych przy wykorzystaniu infrastruktury domów kultury czy partycypacji społecznej poprzez zwiększenie udziału seniorów w życiu kulturalnym.

Przesłanką realizacji projektu „**Kultura – senior – zmiana. Badanie dynamiki zmian oferty śląskich domów kultury w odniesieniu do seniorów w latach 2010-2014**” stały się dostrzeżone deficyty w zakresie badań nad kulturą, jej upowszechnianiem, odbiorem i uczestnictwem w niej. Braki te dotyczą w szczególności diagnoz aktywności kulturalnej seniorów.

Projekt, którego podsumowaniem jest niniejszy raport zakładał przeprowadzenie badań, mających na celu analizę zmian, jakie dokonały się w zakresie oferty adresowanej do seniorów przez domy kultury w województwie śląskim w ciągu ostatnich pięciu lat. Dzięki realizacji tego przedsięwzięcia uzyskano informacje dotyczące oferty domów kultury dostępnej dla osób 60+ w województwie śląskim

¹ M. Okólski, *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005, s. 154.

² S. Kurek, *Typologia starzenia się ludności w ujęciu przestrzennym*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2008, s. 36.

³ *Prognoza ludności na lata 2014-2050*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014, s. 109.

w odniesieniu do kultury wysokiej, masowej i ludowej. Istotne stało się także sprawdzenie, jak zmieniała się oferta zajęć dla seniorów w ciągu ostatnich pięciu lat oraz rozpoznanie czynników wpływających na te zmiany. Dążono także do uzyskania informacji na temat trendów w zakresie oferty kulturalnej dla seniorów.

Niniejszy raport, zawierający praktyczne rekomendacje ma stanowić narzędzie pomocne przy opracowywaniu założeń polityki kulturalnej w obszarze działań skierowanych do osób starszych.

1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

1.1. PROBLEM I PRZEDMIOT BADAŃ

Zasadniczym problemem badawczym uczyniono identyfikację zmian, jakie w ciągu ostatnich pięciu lat zaszły w ofercie działań kulturalnych skierowanych do seniorów, prowadzonych przez domy kultury z województwa śląskiego. Przyjęta perspektywa czasowa obejmowała lata 2010-2014. Na potrzeby badania założono, że seniorem jest osoba, która ukończyła 60 lat. Pojęcie kultury zdefiniowano natomiast dość szeroko – badaniem objęto działania dotyczące kultury wysokiej, masowej i ludowej. Badanie przeprowadzono we wszystkie 167 gminach z terenu województwa śląskiego.

1.2. PROBLEMATYKA BADAWCZA

Przedsięwzięcie badawcze było skoncentrowane na działaniach ośrodków kultury ukierunkowanych na seniorów. W analizie poszczególnych problemowych zagadnień uwzględniano jednak także ofertę skierowaną do ogółu członków wspólnot lokalnych, na rzecz których działają badane instytucje.

Problematyka badawcza koncentrowała się wokół następujących zagadnień:

1. Jaka jest specyfika oferty domów kultury ukierunkowanej na seniorów?
 - 1.1. Jaka jest tematyka/charakter merytoryczny zajęć realizowanych w ośrodkach kultury na terenie województwa śląskiego?
 - 1.2. Jaka jest specyfika form organizacyjnych zajęć realizowanych w ośrodkach kultury na terenie województwa śląskiego?
 - 1.3. W jaki sposób rozpowszechniane są informacje dotyczące oferty domów kultury ukierunkowanej na seniorów?
2. Jaka jest struktura społeczno-demograficzna uczestników zajęć realizowanych w ośrodkach kultury na terenie województwa śląskiego?
 - 2.1. Jakie są proporcje kobiet i mężczyzn wśród uczestników zajęć?
 - 2.2. Jaki jest status materialny uczestników zajęć?
 - 2.3. Jaką część uczestników zajęć stanowią bierni odbiorcy, a jaką osoby czynnie włączające się w organizację i realizację zajęć?
3. Czy w ofercie domów kultury w okresie ostatnich 5 lat w zakresie dotyczącym seniorów nastąpiły jakieś zmiany, a jeśli tak, to jakie?
 - 3.1. Na czym polegały wprowadzone zmiany?
 - 3.2. Jakie czynniki miały wpływ na podjęcie decyzji o zmianie oferty?
 - 3.3. W jaki sposób wprowadzone zmiany zostały przyjęte przez odbiorców, w tym w szczególności przez seniorów?
 - 3.4. Czy, a jeśli tak, to jakie problemy/trudności towarzyszyły wprowadzaniu zmian do oferty?

1.3. METODY I TECHNIKI BADAWCZE

Badanie zostało podzielone na dwa etapy. W pierwszym posługiwano się metodą badań niereaktywnych, techniką analizy danych zastanych. Analizie poddano zawartość stron internetowych poszczególnych urzędów miast i gmin oraz stron internetowych ośrodków kultury, a także lokalnych portali informacyjnych, lokalnych portali tematycznych poświęconych kulturze oraz podejmujących problematykę społecznej egzystencji osób starszych.

W celu standaryzacji zgromadzonych danych posłużono się na tym etapie arkuszem/kwestionariuszem, który miał umożliwić kategoryzację gromadzonych informacji.

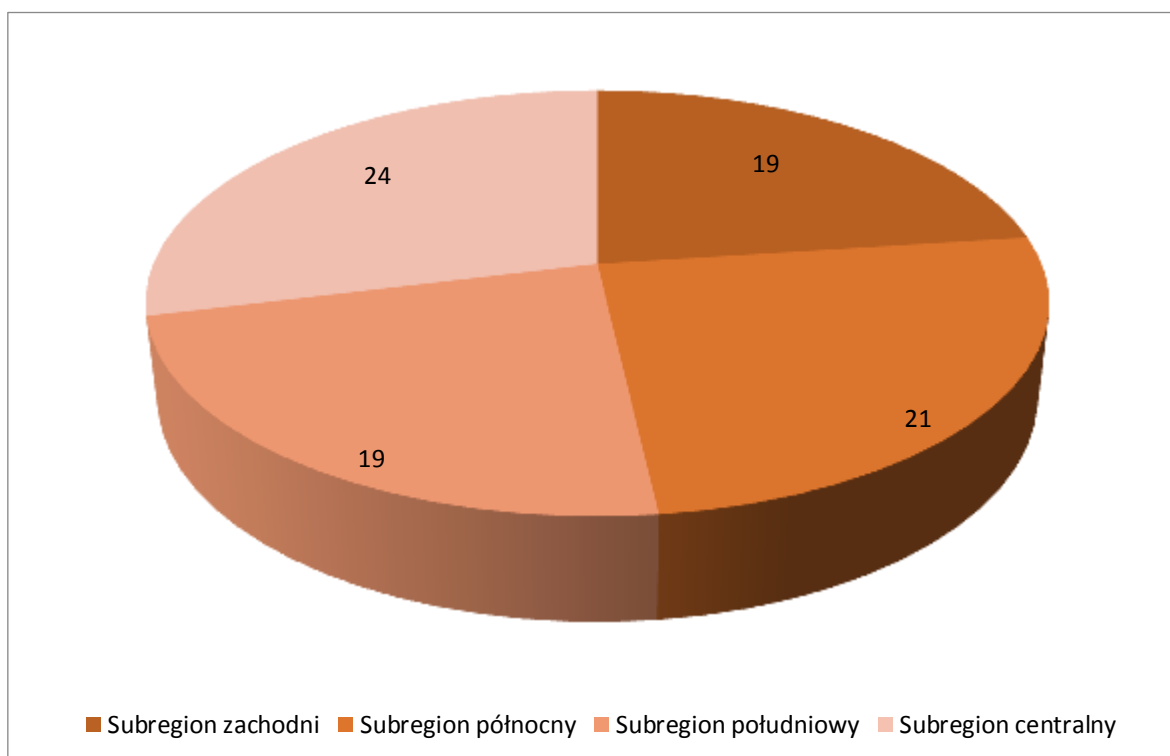
W drugim etapie badania posługiwano się metodą badań sondażowych, w ramach której wykorzystano technikę indywidualnych wywiadów pogłębionych.

Dobór próby o charakterze celowym bazował na wynikach pierwszego etapu badania – do udziału zaproszono przedstawicieli wszystkich ośrodków kultury, w odniesieniu do których stwierdzono z pewnością lub dużym prawdopodobieństwem, że dany ośrodek prowadzi działania na rzecz seniorów. Badanie przeprowadzono w oparciu o dwa scenariusze wywiadów – jeden skierowany do osób z kierownictwa ośrodka, drugi – do osób prowadzących zajęcia. Łącznie w tym etapie badania wzięli udział przedstawiciele 80 ośrodków (w każdym z nich przeprowadzono wywiad z co najmniej jedną osobą).

1.4. CHARAKTERYSTYKA PRÓBY BADAWCZEJ

Badaniem objęto łącznie 83 ośrodki kultury działające w województwie śląskim. W celu zebrania zróżnicowanego, a zarazem miarodajnego i reprezentatywnego materiału badawczego uwzględniono podział województwa śląskiego na subregiony: zachodni, północny, południowy i centralny. W każdym z tych obszarów badaniu poddano określoną liczbę podmiotów. Jak wynika z danych zawartych na wykresie nr 1, udział ośrodków kultury z poszczególnych subregionów w próbie badawczej nie był jednakowy, niemniej jednak w każdej z części województwa śląskiego przebadano zbliżoną liczbę podmiotów. W subregionie zachodnim i północnym przebadano najmniejszą liczbę instytucji – po 19 placówek. W subregionie północnym badaniami objęto 21, natomiast w subregionie centralnym 24 ośrodki kultury.

WYKRES 1. Ośrodki kultury, biorące udział w badaniu w podziale na subregiony

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

Dane zawarte w tabeli nr 1 pokazują zestawienie badanych ośrodków kultury, biorąc pod uwagę podział na powiaty. Analizie poddano ośrodki działające w 30 powiatach województwa śląskiego, przy czym największe zróżnicowanie instytucji, biorąc pod uwagę ich przynależność terytorialną, odnotowano w subregionie centralnym, co wynika z dużej liczby powiatów grodzkich w tej części województwa⁴. W tym subregionie objęto badaniem placówki z 17 powiatów – w zdecydowanej większości powiaty te reprezentowane były przez pojedyncze instytucje. Wyjątek stanowi powiat będziński, gliwicki i zawierciański, gdzie przebadano po dwa ośrodki kultury, jak również powiat pszczyński i tarnogórski, w których analizą objęto po trzy tego typu placówki. Z kolei w subregionie zachodnim badanie dotyczyło podmiotów działających na terenie sześciu powiatów. W powiecie wodzisławskim badacze dotarli do 10 instytucji, w powiecie raciborskim do czterech placówek, zaś w powiecie rybnickim do trzech. W miastach na prawach powiatu, tj. Rybniku, Żorach i Jastrzębiu-Zdroju przebadano po jednym ośrodku kultury. Jeśli chodzi o subregion północny, to 12 poddanych badaniu instytucji jest ulokowanych w powiecie częstochowskim, pięć – w powiecie myszkowski, trzy w kłobuckim. Oprócz tego do analizy włączono jeden ośrodek kultury z Częstochowy. Ostatni z analizowanych subregionów – południowy – reprezentowany był przez trzy powiaty: bielski (badanie odnosiło się do siedmiu placówek) oraz cieszyński i żywiecki (w każdym z nich badaniu poddano po sześć instytucji).

⁴ W koncepcji metodologicznej przyjęto zasadę, że w każdym poddanym badaniu mieście na prawach powiatu zostanie przebadany tylko jeden ośrodek kultury.

TABELA 1. Ośrodki kultury, biorące udział w badaniu w podziale na powiaty

Lp.	Powiat	Liczba podmiotów
Subregion zachodni		
1)	m. Jastrzębie-Zdrój	1
2)	raciborski	4
3)	m. Rybnik	1
4)	rybnicki	3
5)	wodzisławski	10
6)	m. Żory	1
Subregion północny		
1)	m. Częstochowa	1
2)	częstochowski	12
3)	kłobucki	3
4)	myszkowski	5
Subregion południowy		
1)	bielski	7
2)	cieszyński	6
3)	żywiecki	6
Subregion centralny		
1)	będziński	2
2)	bieruńsko-lędziński	1
3)	m. Chorzów	1
4)	m. Dąbrowa Górnicza	1
5)	gliwicki	2
6)	m. Jaworzno	1
7)	m. Katowice	1
8)	mikołowski	1
9)	m. Mysłowice	1
10)	m. Piekary Śląskie	1
11)	pszczyński	3
12)	m. Ruda Śląska	1
13)	m. Sosnowiec	1
14)	m. Świętochłowice	1
15)	tarnogórski	3
16)	m. Zabrze	1
17)	zawierciański	2

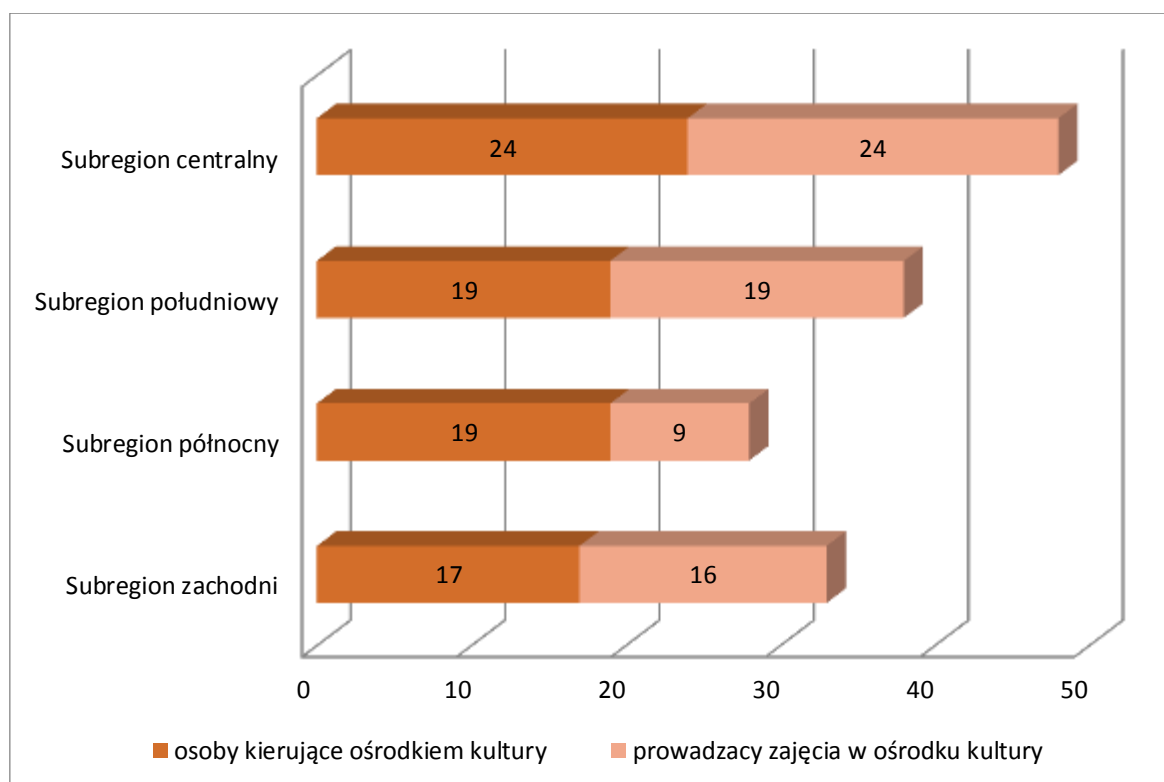
Źródło: badania i obliczenia własne.

Wywiady swobodne, które dostarczyły materiału jakościowego przeprowadzone zostały z respondentami reprezentującymi dwie grupy. Były to osoby kierujące pracą ośrodków kultury (kadra kierownicza, dyrekcja) oraz prowadzący zajęcia (animatory, instruktorzy).

Łącznie w tym etapie badania wzięli udział przedstawiciele 80 ośrodków (w każdym z nich przeprowadzono wywiad z co najmniej jedną osobą). Strukturę grupy respondentów prezentuje wykres nr 2. Na podstawie zaprezentowanych na nim danych można stwierdzić, że łącznie

przeprowadzono 147 wywiadów: 79 odnosiło się do osób kierujących ośrodkami kultury, natomiast 68 do osób prowadzących zajęcia w tych placówkach. Najwięcej wywiadów przeprowadzono w subregionie centralnym – było ich 48, w tym połowę badanych stanowili kierownicy i dyrektorzy, a drugą połowę instruktorzy i animatorzy zajęć. W subregionie południowym wywiadów udzieliło 19 osób kierujących ośrodkami kultury i tyle samo prowadzących zajęcia. Ogólna liczba wywiadów w subregionie zachodnim wyniosła 33, z czego w 17 przypadkach respondentami byli kierownicy i dyrektorzy placówek, zaś 16 wywiadów przeprowadzono wśród instruktorów i animatorów. W przypadku subregionu północnego liczba wywiadów z kierownictwem ośrodków kultury nie odbiegała znacząco od pozostałych subregionów – wyniosła 19, natomiast mniej licznie reprezentowani byli prowadzący zajęcia – tylko 9 osób.

WYKRES 2. Przedstawiciele ośrodków kultury, biorący udział w wywiadach swobodnych w podziale na subregiony

Źródło: badania i obliczenia własne.

2. DOM KULTURY DLA SENIORA?

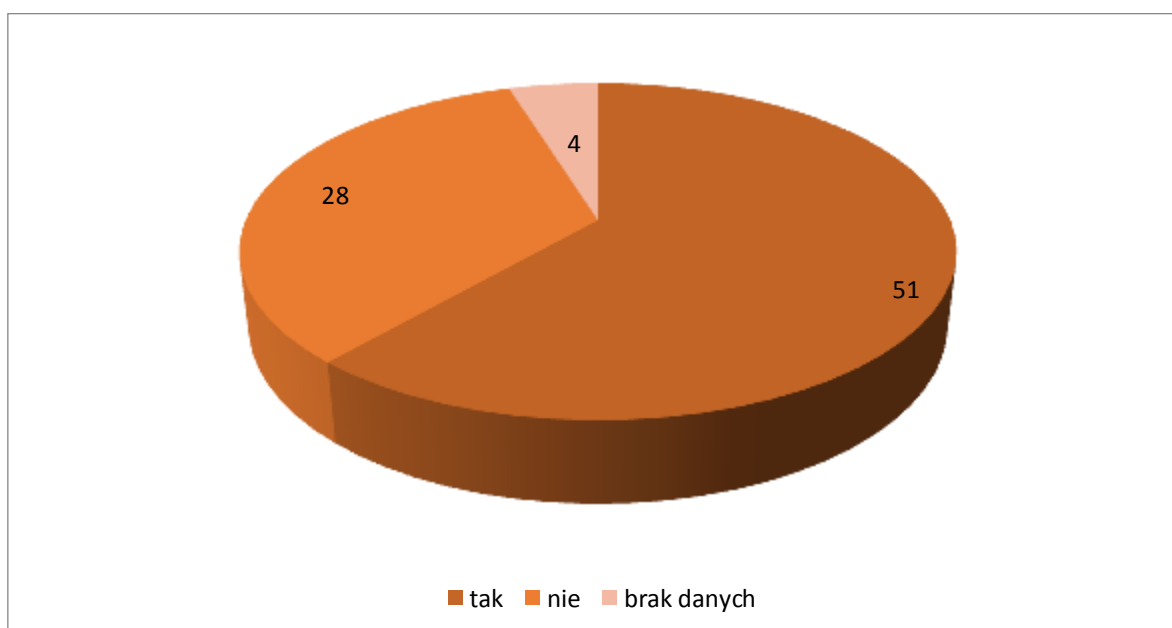
2.1. SPECYFIKA ZAJĘĆ DLA SENIORÓW ORGANIZOWANYCH W RAMACH DOMÓW KULTURY

Jednym z głównych problemów badawczych poruszanych w omawianym przedsięwzięciu była charakterystyka zajęć prowadzonych przez domy kultury, które ukierunkowane były na zaspokajanie zróżnicowanych potrzeb społeczno-kulturalnych osób w wieku senioralnym. W poniższej analizie uwzględniono także przedsięwzięcia, które co prawda nie są organizowane i prowadzone przez pracowników domów kultury objętych badaniami, lecz funkcjonują dzięki wsparciu tych instytucji (chodzi w zasadniczej mierze o wykorzystywanie zaplecza infrastrukturalnego, kolportowanie informacji dotyczących poszczególnych form działalności oraz szeroko rozumianą pomoc pracowników domów kultury – organizacyjną i merytoryczną).

Informacje gromadzono w trakcie badań prowadzonych metodą *desk research* oraz w oparciu o dane pochodzące z wywiadów swobodnych zrealizowanych wśród dyrektorów badanych placówek i osób zajmujących się inspirowaniem, organizowaniem oraz prowadzeniem zajęć adresowanych do starszych mieszkańców województwa śląskiego.

Analiza informacji zawartych na wykresie nr 3, dotyczących funkcjonowania poszczególnych domów kultury wskazuje, że w blisko dwóch trzecich badanych instytucji prowadzone są działania ukierunkowane na zaspokajanie specyficznych potrzeb społeczno-kulturalnych osób starszych (61,4%).

WYKRES 3. Ośrodki kultury, w których organizowane są zajęcia ukierunkowane na seniorów

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

Należy podkreślić, że powyżej zaprezentowane dane nie oznaczają, że w pozostałych ośrodkach nie są organizowane przedsięwzięcia, w których mogą uczestniczyć seniorzy. Wypowiedzi ekspertów wskazują bowiem, że w wielu przypadkach domy kultury nie prowadzą działalności ściśle zorientowanej na starszych uczestników, jednakże seniorzy aktywnie włączają się w inicjatywy i przedsięwzięcia skierowane do ogółu członków lokalnych wspólnot, na terenie których funkcjonują dane instytucje kultury. Przytoczone poniżej wypowiedzi stanowią przykłady dość często pojawiających się deklaracji ze strony przedstawicieli domów kultury. Świadczą one o nastawieniu na zróżnicowanych odbiorców podejmowanych działań i mogą być interpretowane jako wyznaczniki realizacji funkcji polegającej na zacieśnianiu więzi międzygeneracyjnych przez lokalne instytucje kultury:

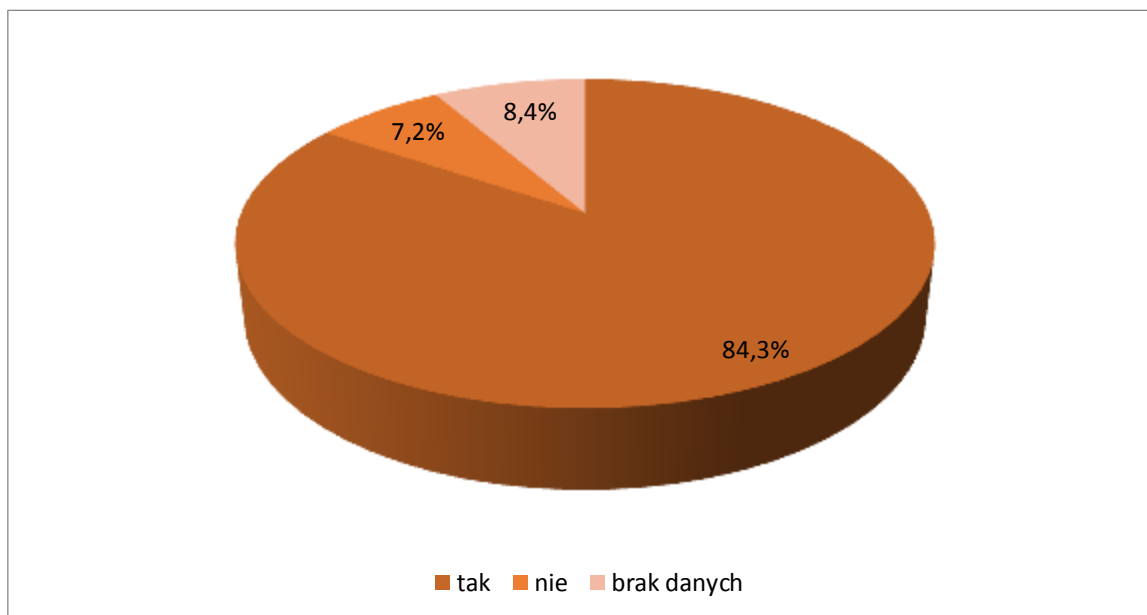
– Nie mamy takich cyklicznych zajęć typowo skierowanych dla seniorów, natomiast staramy się, aby nasza oferta wydarzeń kulturalnych, pomijając zajęcia stałe, była jak najbardziej różnorodna. Staramy się organizować np. koncerty – typu kawiarenki sentymentalne – opierające się na przebojach okresu międzywojennego czy z lat wczesnego socjalizmu, że tak powiem, spektakle teatralne, koncerty operetkowe. Trudno mi mówić, że coś jest skierowane tylko dla seniorów, bo jeśli ktoś chce przyjść, to jak najbardziej może. Nie zaryzykowałabym stwierdzenia, że organizujemy coś typowo dla seniorów, bo organizujemy dla wszystkich.

– [W domu kultury działają] głównie grupy pasjonatów, zespoły folklorystyczne, zespoły śpiewacze, kiedyś dwa, teraz jeden, wkrótce obchodzi trzydziestolecie, chór w Grabowej, zrealizowaliśmy projekt „Pasjonata”, którego celem było odnalezienie różnych pasjonatów i rozwój tych grup. W wyniku tego projektu powstało kilka grup zainteresowań. Zespół wielopokoleniowy teatralny, grupa historyczna wydała dwa wydawnictwa, rękodzieło artystyczne, grupa plastyczna, grupa telewizyjna (młodzieżowa), aerobik (wiek średni). W trakcie tworzenia jest grupa literacka, również wielopokoleniowa. Jest w planach założenie klubu rowerowego. Nordic walking jest również w trakcie realizacji (...).

– Wymienione grupy to głównie seniorzy i osoby około 50 roku życia. Chór „Melodia”, to chór mieszany. Seniorzy stanowią trzon – 80%, oprócz nich udzielają się osoby młode, niepełnoletni i osoby dorosłe – od 40 do 50 roku życia.

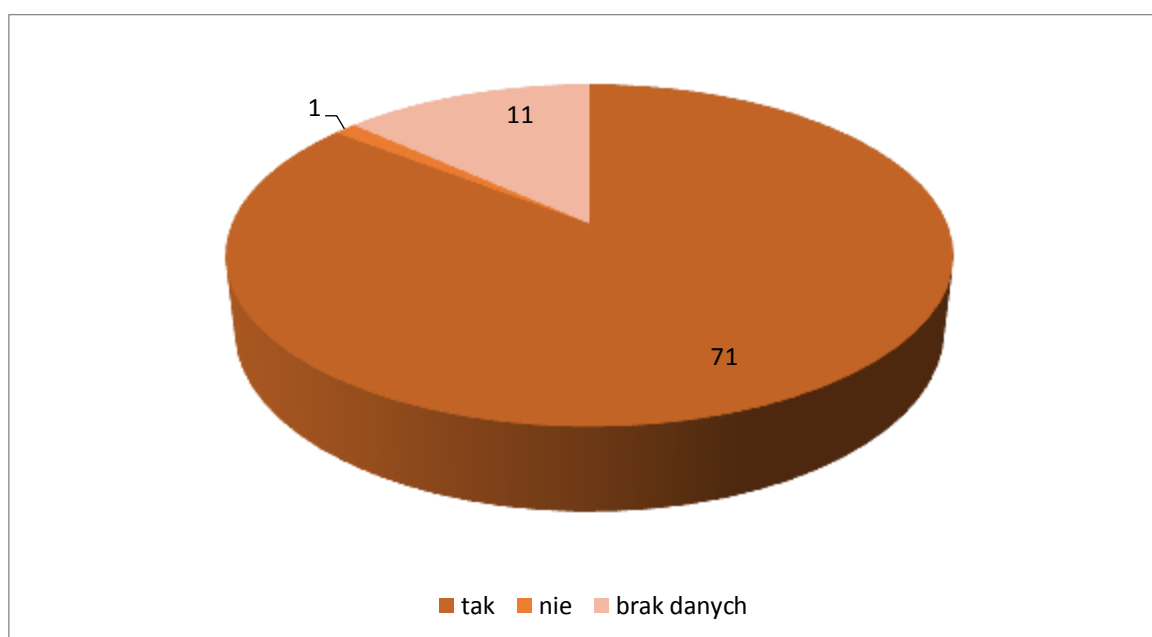
Na scharakteryzowaną powyżej specyfikę działalności instytucji kultury wskazują także dane zgromadzone poprzez analizę materiałów zastanych. Opierając się na różnorodnych źródłach można zatem stwierdzić, że w ponad 84% badanych domów kultury seniorzy czynnie uczestniczą w ogólnodostępnych zajęciach organizowanych w obrębie tych instytucji. Podobny jest odsetek domów kultury, w których odnotowano powszechny udział osób starszych w ogólnodostępnych imprezach i wydarzeniach (85,5%). Szczegółowe dane prezentują wykresy nr 4 i 5.

WYKRES 4. Uczestnictwo seniorów w ogólnodostępnych zajęciach, organizowanych w ośrodkach kultury

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

WYKRES 5. Uczestnictwo seniorów w ogólnodostępnych imprezach, wydarzeniach

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

Powyższe dane wskazują zatem na funkcjonowanie w województwie śląskim sporej grupy instytucji kultury, w obrębie których organizowane są działania ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb społeczno-kulturalnych osób starszych. Ponadto uzasadniony wydaje się wniosek o spełnieniu funkcji integracyjnej przez badane domy kultury – w zdecydowanej większości przypadków seniorzy na

szeroką skalę angażują się w ogólnodostępne zajęcia, imprezy i wydarzenia organizowane w obrębie analizowanych instytucji kultury.

Warto zauważyć, że otrzymany materiał daje podstawy do wnioskowania o istnieniu wyraźnie wyodrębnionych ogólnych kategorii działań realizowanych przez badane placówki kultury, których adresatami są seniorzy. W ich obrębie można wyszczególnić także bardziej szczegółowe typy i rodzaje form aktywności, w które mogą angażować się osoby w trzecim wieku.

Dane uzyskane poprzez analizę materiałów zastanych (informacje dotyczące działalności domów kultury umieszczane na stronach internetowych i w postaci materiałów drukowanych) oraz dzięki bezpośrednim kontaktom nawiązanym z poszczególnymi instytucjami wskazują na zróżnicowaną i bogatą ofertę działań skierowanych do osób starszych w województwie śląskim.

Najpopularniejszą opcją jest możliwość zaangażowania się w aktywność prowadzoną w ramach zespołów muzycznych. W badanych domach kultury działa aż 79 zespołów o zróżnicowanym charakterze. Najczęściej występującą formą tej działalności są zespoły wokalnie-muzyczne (37 działających podmiotów) i różnorodne chóry (30 zespołów chóralnych). Rzadziej w obrębie badanych domów kultury działają orkiestry (9 takich zespołów, wśród nich najczęściej orkiestry dęte) oraz kapele (3 odnotowane przypadki).

Bardzo często w obrębie badanych domów kultury można wskazać także inicjatywy ściśle powiązane z powyżej omówionymi – popularne okazały się bowiem zespoły folklorystyczne – łącznie 44 takie inicjatywy. Wśród nich można wyróżnić 30 zespołów pieśni i tańca oraz 14 zespołów regionalnych. Równie licznie w badaniach ujawniły się różnorodne zajęcia artystyczne (41 odnotowanych przypadków związanych głównie z malarstwem, rzeźbą, śpiewem, rękodziełem itp.).

Domy kultury w województwie śląskim aktywnie wspierają również działalność kół gospodyń wiejskich. W obrębie 39 badanych instytucji realizowana jest współpraca z tymi organizacjami.

Dane zgromadzone w czasie badań wskazują także na często realizowaną działalność, ukierunkowaną na rozwijanie różnorodnych pasji i hobby. Odnotowano 28 przykładów aktywności o takim charakterze. (Do kategorii tej zaliczono kluby łączące pasjonatów różnych dziedzin – filatelistów, numizmatyków, hodowców oraz zajęcia poświęcone doskonaleniu umiejętności o charakterze hobbystycznym, jak modelarstwo czy elektronika). Warto także zauważyć, że w obrębie badanych domów kultury funkcjonuje 9 kół zainteresowań. Odmiennosc ich charakteru względem zajęć hobbystycznych polega na ukierunkowaniu aktywności przede wszystkim na wymianę doświadczeń i poglądów związanych z różnymi dziedzinami kultury i sztuki (chodzi tu o kluby książki czy kluby dyskusyjne, których działalność zorientowana jest na szerokie spektrum tematów i zagadnień).

W wielu badanych domach kultury prowadzona jest także działalność edukacyjna. Odnotowano 27 przykładów form aktywności, które można zaliczyć do tej kategorii. Najczęściej chodziło tu o zajęcia komputerowe (11 przykładów) i językowe (8 przykładów). Prócz tych form działalności edukacyjnej ujawniły się również zajęcia ukierunkowane na doskonalenie umiejętności kulinarnych (6 przypadków) oraz wokalnie-tanecznych (2 przykłady).

Podobną popularnością, jak działania edukacyjne, cieszą się zajęcia sportowe i rekreacyjne, mające na celu poprawę kondycji fizycznej i stanu zdrowia seniorów. Badania wykazały, że wśród domów kultury można wskazać 24 przykłady tego typu propozycji programowych adresowanych do osób starszych.

Dość często także w obrębie badanych domów kultury prowadzona jest działalność artystyczna, ukierunkowana na teatralno-kabaretowe formy ekspresji. W grupie badanych instytucji funkcjonuje aż 18 grup realizujących takie formy aktywności.

Ponadto zgromadzone dane ujawniły istnienie czterech organizacji zrzeszających kombatantów, które stanowią płaszczyzny kontaktu pomiędzy osobami starszymi o podobnych traumatycznych doświadczeniach życiowych.

Koniecznym jest także odnotować liczne przykłady prężnie działających uniwersytetów trzeciego wieku oraz klubów emerytów, które funkcjonują przy wsparciu bądź w ramach instytucjonalnych badanych domów kultury. Z reguły prowadzą one zróżnicowaną, wielopłaszczyznową działalność zorientowaną na zaspokajanie wielorakich potrzeb osób w wieku senioralnym. Ułatwiają integrację ludzi starszych oraz pozwalają na zacieśnianie więzi międzypokoleniowych. Szczegółowe dane dotyczące liczebności poszczególnych form działalności prowadzonych w obrębie badanych domów kultury lub przy ich wsparciu przedstawia tabela nr 2.

TABELA 2. Liczba realizowanych inicjatyw według kategoryzacji tematycznej (w oparciu o dane zastane)

Rodzaj zajęć	Liczba inicjatyw	
Zajęcia edukacyjne:		
• warsztaty/zajęcia komputerowe	11	27
• zajęcia językowe	8	
• warsztaty nauki śpiewu, zajęcia taneczne	2	
• zajęcia kulinarne	6	
Grupy teatralne, kabarety		18
Zajęcia sportowe i rekreacyjne		24
Zajęcia artystyczne		41
Uniwersytety trzeciego wieku		12
Organizacje kombatanckie		4
Koła zainteresowań		9
Kluby seniora/kluby emerytów		29
Zespoły muzyczne:		
• kapele	3	79
• chóry	30	
• orkiestry	9	
• zespoły wokalnno-muzyczne	37	
Zespoły folklorystyczne:		
• zespoły pieśni i tańca	14	44
• zespoły regionalne	30	
Koła gospodyń wiejskich		39
Zajęcia hobbystyczne		28
Łącznie		354

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie zebranych danych dobitnie pokazuje, że na terenie województwa śląskiego domy kultury prowadzą aktywną działalność ukierunkowaną na zaspokajanie różnorodnych potrzeb osób starszych – uzyskane dane wskazują na ponad 350 przykładów zróżnicowanych form aktywności realizowanych przez zdecydowaną większość spośród 83 badanych instytucji. Nie zawsze działania realizowane są w ramach formalnych wyznaczanych przez domy kultury – dość częste są przypadki wskazujące na fakt, że instytucja stanowi wsparcie i swoiste zaplecze dla działalności prowadzonej przez inne podmioty. Niezależnie jednak od tej kwestii, rola domów kultury w zakresie aktywizacji społecznej seniorów i zaspokajania potrzeb kulturalnych tej kategorii społecznej jest w województwie śląskim znacząca. W szczególności podkreślić należy popularność działań artystycznych – muzycznych, plastycznych i ruchowych, które wydają się być najpowszechniejszymi propozycjami instytucji kultury skierowanymi do seniorów zamieszkujących w województwie śląskim.

Wypowiedzi badanych ekspertów (zarówno dyrektorów domów kultury, jak i animatorów pracujących w tych instytucjach) potwierdzają odnotowaną w oparciu o zastane dane dużą skalę działań adresowanych do osób starszych żyjących w obrębie wspólnot lokalnych, na rzecz których działalność społeczno-kulturalną prowadzą domy kultury. Można tu przywołać kilka wypowiedzi, które są dość reprezentatywne dla formułowanych deklaracji dotyczących intensywności działań ukierunkowanych na seniorów:

– Sporo działań mamy dla seniorów. Typowo dla nich działa klub seniora, spotykają się tutaj emeryci i renciści, mogą poćwiczyć jogę, dostosowaną do potrzeb tej grupy wiekowej. Spotykają się również po to, żeby wyjść z domu. Oprócz tego z zajęć stałych mamy chór (...) Mamy klub plastyków nieprofesjonalnych, który działa już 30 lat z bardzo długą tradycją, organizują wystawy. W nim większość osób jest 50+, są to osoby – amatorzy, których pasją jest malarstwo. (...). Mamy zespół wojskowy „Eskadra”, są to osoby w wieku 50, 60, nawet 80+, bo są to weterani rezerwiści wojska polskiego, są tam też kombatancki, śpiewają głównie pieśni patriotyczne. Zespół występuje w trakcie uroczystości, np. uroczystość złożenia kwiatów pod pomnikami, festiwali pieśni patriotycznej, jeżdżą na konkursy, są laureatami wielu nagród. Bardzo się ten zespół rozrasta, cieszy się powodzeniem, bo nie ma na naszym terenie takich zespołów. Mamy też zespół śpiewaczy „Nowowsianki”, to jest zespół działający ponad 35 lat, jest to zespół folklorystyczny, kultywujący tradycję ziemi zagłębiowskiej. Spotykają się raz w tygodniu, są na imprezach dożynkowych, folklorystycznych. Jest to zespół złożony wyłącznie z seniorów. Współpracujemy z myszkowskim uniwersytetem trzeciego wieku.

– Prowadzimy kilka zespołów śpiewaczych i zespołów wokalnoinstrumentalnych, w których uczestniczą w dużej mierze, albo uczestniczą w całości osoby po 50 roku życia. Jeśli chodzi o nasz ośrodek, to mamy kilka takich zespołów, dwie orkiestry dęte i w zasadzie w każdym z sołectw jest tego rodzaju zespół czy orkiestra. Mamy również klub globtrotera, w którym są zrzeszone osoby po 50 roku życia, mamy również aktywne koło szachowe.

– Seniorzy w naszym ośrodku korzystają z zajęć wokalnych (zespół wokalny „Carpe Diem”, trzy zespoły śpiewacze ludowe, grupa kabaretowa), artystycznych (w ubiegłym sezonie specjalna oferta bezpłatnych zajęć z ceramiki, filcowania i malarstwa), ponadto starsze osoby, jeśli pozwala im na to zdrowie, korzystają z zajęć rekreacyjnych (aerobik, joga, zumba, fitness, zdrowy kręgosłup), teatralnych. W klubie „Rebus” odbywają się zajęcia gimnastyczne 50+, 60+, gimnastyka dla dojrzałych, spotkania kobiet aktywnych, klub zdrowia, klub globtrotera, a w klubie „Wisus” udostępniane są pomieszczenia dla uniwersytetu trzeciego wieku, gdzie

odbywają się zajęcia komputerowe, joga, country i zumba, z tym, że są to zajęcia organizowane przez UTW, a nasz ośrodek używa tylko sali.

Powyższe wypowiedzi jednoznacznie wskazują na wielość i różnicowanie form aktywizacji seniorów. Sądzić można, że działania ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb społeczno-kulturalnych osób starszych są istotnym obszarem funkcjonowania domów kultury w województwie śląskim.

Badani eksperci zwracają uwagę, że ta sytuacja związana jest z dostrzeganiem konieczności prowadzenia działalności zorientowanej na podnoszenie poziomu integracji w środowisku seniorów. Istotna jest potrzeba budowania relacji międzypokoleniowych i zacieśniania więzi społecznych pomiędzy przedstawicielami różnych generacji funkcjonujących w obrębie wspólnot lokalnych na terenie województwa śląskiego:

– Mamy zespół folklorystyczny „Jurajskie Igraszki”. Ten zespół jest wielopokoleniowy, a akompaniuje temu zespołowi kapela złożona z osób starszych.

– W GOK odbywają się zajęcia malarskie i plastyczne, w których uczestniczą osoby od gimnazjum, aż do osób starszych. Wydaje mi się, że jeśli chodzi o pracę z konkretnymi grupami wiekowymi, to staram się, żeby to nie była tylko grupa seniorów i wtedy zaczynamy zajęcia, bo to jest wtedy bardzo hermetyczne, poszufladkowane. Dlatego dałam sobie możliwość uczestnictwa gimnazjalistów, wtedy jest wymiana doświadczeń, przebywanie wspólne, luźna rozmowa daje więcej.

Zajęcia prowadzone w badanych domach kultury, których odbiorcami są osoby starsze są zróżnicowane, jeśli chodzi o ich regularność. Niektóre z propozycji mają charakter stałych zajęć i odbywają się z określoną częstotliwością, inne natomiast stanowią inicjatywy podejmowane od czasu do czasu lub są to jednorazowe działania związane z realizacją konkretnego przedsięwzięcia. Wypowiedzi ekspertów wskazują, że w większości badanych placówek organizowane są zajęcia i podejmowane są inicjatywy o różnym charakterze, co skutkuje również ich zróżnicowaną formą – zespoły muzyczne, folklorystyczne, zajęcia artystyczne i hobbystyczne stanowią regularne i stałe propozycje programowe. Oprócz nich organizuje się także przedsięwzięcia, które nie odbywają się systematycznie czy cyklicznie, lecz organizowane są relatywnie często (polegają np. na wyjazdach do innych instytucji kulturalnych – teatry, opery, filharmonie) lub inicjatywy o charakterze okazjonalnym, związane np. ze spędzaniem dni świątecznych. Poniżej przywołane wypowiedzi badanych ekspertów wskazujące na omówioną wyżej charakterystykę wydają się dobrze oddawać specyfikę czasowego rozplanowania działań prowadzonych w obrębie większości badanych instytucji:

– „Czyżowianki” [zespół folklorystyczny] współpracują regularnie. Robimy warsztaty rękodzielnicze, np. florystyka czy robienie stroików – to się odbywa regularnie. W każdą środę jest też aerobik. Robimy cykliczne wyjazdy do operetki do Gliwic. Jest też chór „Moniuszko”, ma próby dwa razy w tygodniu. (...) Każdego roku w okolicach stycznia organizujemy Noworoczne Spotkanie Seniorów Czyżowic, na które zapraszamy około 300 osób. Organizujemy poczęstunek, miniwigilijkę. Organizujemy program artystyczny na dobrym poziomie (...).

– Spotkania odbywają się co tydzień we wtorki. Ponadto w miarę pozyskiwania środków co roku są organizowane warsztaty, dwa razy do roku (okolice Bożego Narodzenia i Wielkanocy), wspólnie ze starostwem.

2.2. CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA UCZESTNIKÓW ZAJĘĆ

Trudno jednoznacznie oszacować, jaką część wszystkich osób uczestniczących w działaniach realizowanych w obrębie badanych domów kultury stanowią seniorzy. Ta kwestia była poruszana w czasie wywiadów eksperckich, lecz otrzymane odpowiedzi nie pozwalają na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków, opierających się o jednorodną klasyfikację. Po pierwsze, trudność stanowi fluktuacja uczestników – jakkolwiek w większości zajęć dla osób starszych biorą udział stali uczestnicy, to jednak można odnotować dość duże zmiany w składzie poszczególnych działających w obrębie domów kultury grup, zespołów i uczestników okazjonalnych inicjatyw. Po drugie zaś, indagowani dyrektorzy badanych placówek oraz instruktorzy w nich pracujący na pytanie o szacunkowy udział osób starszych w działaniach prowadzonych przez dom kultury udzielali odpowiedzi o niejednorodnym charakterze. Niektórzy badani określali całościową liczbę seniorów uczestniczących w działaniach (zazwyczaj wypowiedzi wskazujące na liczbę od kilkudziesięciu do ponad stu osób). Inni respondenci odnosili się do poszczególnych inicjatyw, w których biorą udział seniorzy (tu zazwyczaj pojawiały się deklaracje wskazujące na kilkadziesiąt (zazwyczaj 20-50) osób). W badaniach odnotowano także wypowiedzi wskazujące na odsetek osób starszych w ogóle odbiorców działań domu kultury (od około 10% do około 30%) oraz dotyczące odsetków uczestników poszczególnych inicjatyw (od około 10% do ponad 90%).

Taka rozpiętość odpowiedzi utrudnia sformułowanie jednoznacznej konkluzji, lecz wydaje się, że liczba seniorów biorących udział w działaniach realizowanych w obrębie badanych instytucji kultury jest – generalnie rzecz biorąc – dość znacząca. Sądzić należy, że osoby starsze stanowią istotną kategorię wśród ogółu odbiorców ofert przygotowywanych przez domy kultury i współpracujących z nimi instytucji.

Warto także dodać, że wśród analizowanych placówek można wyróżnić ośrodki mocniej i słabiej zorientowane na działalność adresowaną do seniorów. W zasadniczej mierze wynika to ze specyfiki społeczno-demograficznej poszczególnych wspólnot lokalnych, w obrębie których swoją działalność prowadzą poszczególne domy kultury.

Wypowiedzi ekspertów dość jednoznacznie wskazują na fakt wyższej partycypacji kobiet w większości obszarów aktywności ukierunkowanych na zaspokajanie potrzeb społeczno-kulturalnych starszych mieszkańców województwa śląskiego. Poniżej przywoływane wypowiedzi, stanowiące wybrane, charakterystyczne przykłady powszechnie formułowanych opinii, dają podstawy do sformułowania wniosku o znacznym stopniu feminizacji grupy seniorów uczestniczących w działaniach społeczno-kulturalnych realizowanych w obrębie badanych placówek:

- *Przewaga kobiet [jako uczestniczek działań ukierunkowanych na seniorów]. Powiedzmy, że 70% kobiet i 30% mężczyzn.*
- *Głównie kobiety, emerytki, rencistki [jako uczestniczki działań ukierunkowanych na seniorów].*
- *Kobiety [jako uczestniczki działań ukierunkowanych na seniorów] to około 80%, emerytki, rencistki, z bardzo różnymi dochodami, pochodzące z terenu gminy.*
- *„Gorzyczanki” [zespół folklorystyczny] to same kobiety, seniorki 60+. W innych grupach mamy więcej mężczyzn – jakieś 30% w każdej z grup.*

Powyższe wypowiedzi wskazują na znaczące dysproporcje udziału kobiet i mężczyzn w działaniach realizowanych w obrębie domów kultury. Jednakże należy również odnotować fakt rosnącego stopniowo udziału mężczyzn w niektórych formach aktywności, oferowanych przez badane instytucje kultury. Poniżej cytowane wypowiedzi badanych ekspertów świadczą o zwiększającym się poziomie zainteresowania mężczyzn propozycjami działań o charakterze społeczno-kulturalnym:

- *Może jest więcej kobiet, ale nie mogę stwierdzić, że mężczyźni się nie pojawiają, bo w „Eskadrze” [zespół muzyczny] jest chyba pół na pół, w „Nowowsiankach” [zespół folklorystyczny] są same kobiety, w chórze są mężczyźni. Większość jest kobiet, ale mężczyźni też się pojawiają.*
- *W warsztatach kulinarnych 99% stanowią kobiety, ale zdarzają się też panowie. Tworzymy spektakle teatralne, kabarety, operetki. Tam 60% to panie, 40% panowie. Mamy też kapelę „Jurajska” – tam występuje tylko jedna pani. Zespoły śpiewacze to zaś panie.*
- *Mogłabym podzielić, kapela jedna i druga oraz zespół to są głównie panowie, zaś „Klub Plastyków” to większa przewaga pań, gdyż kobiety w dużej mierze rękodziełem się zajmują, bo to nie tylko malarstwo czy rzeźbiarstwo, ale też szydełkowanie czy praca z dzianiną.*
- *Na pewno jest więcej kobiet. Z panami jest gorzej. W teatrze jest 50 na 50. W innych grupach jest deficyt panów.*

Przywołane wypowiedzi wskazują na pewien stopień zróżnicowania proporcji udziału kobiet i mężczyzn w działaniach stanowiących ofertę skierowaną do seniorów. Mimo powszechnej dominacji kobiet wśród odbiorców oferty, niektóre z propozycji cieszą się sporym zainteresowaniem mężczyzn. Uzyskane w czasie badań wypowiedzi ekspertów wskazują, że zajęcia związane z rękodziełem są w zasadniczej mierze domeną kobiet, podczas gdy zajęcia hobbystyczne i niektóre formy działań muzycznych (przede wszystkim kapela i chóry) bywają niekiedy zdominowane przez mężczyzn.

Warto także zwrócić uwagę na pojawiający się motyw inspirowania mężczyzn do uczestnictwa w działaniach przez kobiety. W wypowiedziach ekspertów kwestia ta bywała podnoszona – niekiedy wprost, a niekiedy jako komentarz do wypowiedzi dotyczącej innego problemu. Dość charakterystyczna wydaje się wypowiedź jednego z dyrektorów badanych instytucji, który podkreślając zdecydowaną nadreprezentację kobiet wśród uczestników zajęć, zwracał jednocześnie uwagę na ich rolę w aktywizowaniu mężczyzn (mężów):

- *Mężczyźni zaczynają się pojawiać [na zajęciach], ale tylko z żonami.*

W niniejszych badaniach próbowano również rozpoznać kwestię regularności uczestnictwa seniorów w zajęciach realizowanych w obrębie badanych domów kultury. Istotnym pytaniem było, czy wśród uczestników różnorodnych działań ukierunkowanych na zaspokajanie potrzeb społeczno-kulturalnych seniorów można zaobserwować rotację? Czy osoby zainteresowane tego typu propozycjami stanowią względnie stałe grupy pod względem składu osobowego, czy też obserwuje się zmiany w tym zakresie wśród uczestników poszczególnych działań i przedsięwzięć? Wypowiedzi pytanych ekspertów wskazują na silne przywiązanie uczestników do realizowanych działań i względnie niewielkie zmiany personalne w obrębie działających zespołów czy grup:

- *Pojawiają się na zajęciach te same osoby.*

– To są raczej wierne osoby i nie ma dużej rotacji.

– Rotacji nie ma. Od wielu lat są to praktycznie te same osoby. Czasem ktoś dojdzie, ktoś młody.

Powyżej przytoczone wypowiedzi pojawiały się w wywiadach zdecydowanie najczęściej. Warto jednakże zauważyć, że niektórzy badani eksperci podkreślali znaczenie specyfiki poszczególnych działań. Niektóre z nich wymagają bowiem większej regularności, konieczny jest systematyczny udział w spotkaniach związanych z ich realizacją. Chodzi tu przede wszystkim o zespoły muzyczne, folklorystyczne, grupy teatralne i kabaretowe oraz inne podobne przedsięwzięcia artystyczne. Można jednakże wyróżnić także cały szereg działań oferowanych przez badane domy kultury, które nie wymagają od zainteresowanych regularnego uczestnictwa:

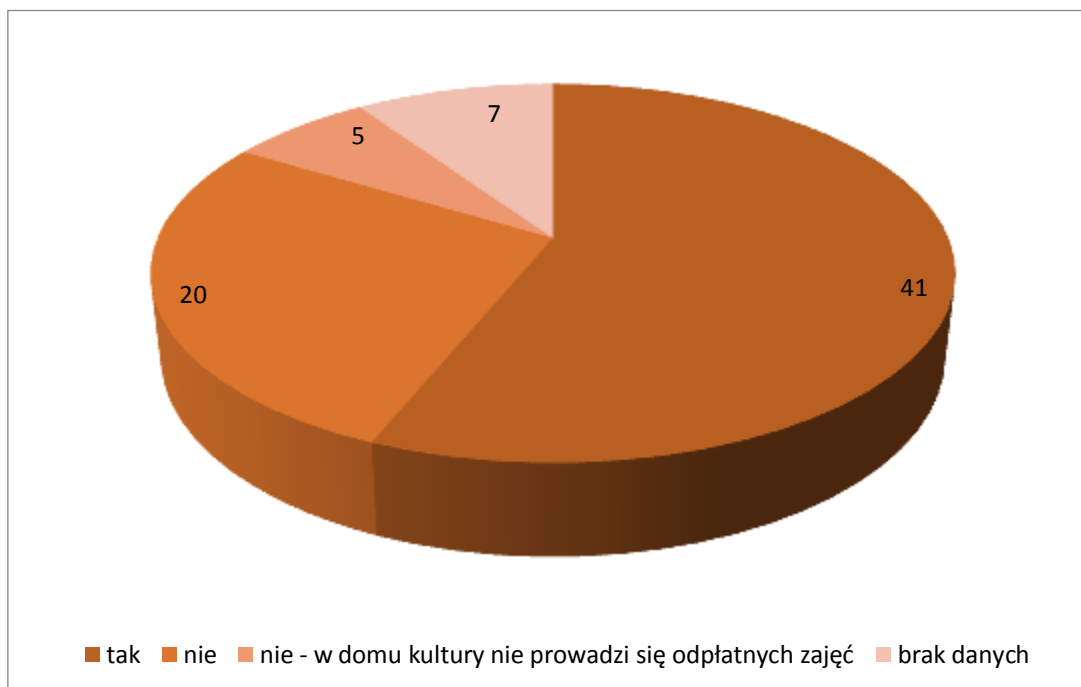
– Jeżeli chodzi o te zespoły i kapele, to są stałe, bo wiadomo, że jeśli pracuje się nad jakimś programem, to dobrze mieć stały trzon, bo wymiana jest problemem, bo ktoś przychodzi i musi uzupełnić te wiadomości. Jeśli zaś chodzi o takie formy jak „Klub Plastyków Nieprofesjonalnych”, czy zajęcia fotograficzne, czy „Nowowsianki”, to tutaj nie ma problemu, zawsze można dołączyć. Zwłaszcza w „Klubie Plastyków Nieprofesjonalnych”, każdego roku ktoś nowy się objawia i mówi „teraz mam czas, wnuki odchowalam, mogę przyjść i teraz realizować swoje pasje życiowe”.

Eksperti pytani o kondycję materialną starszych uczestników działań realizowanych w obrębie domów kultury zgodnie twierdzili, że są to osoby średnio zamożne, a niejednokrotnie wręcz ubogie. Niekiedy w wypowiedziach pojawiała się kwestia problemów związanych z pokryciem składek członkowskich związanych z działalnością w ramach poszczególnych grup i zespołów, jakie deklarują seniorzy:

– Są to osoby średnio zamożne, ciężko im się zebrać na składki.

Z drugiej jednak strony zgromadzone dane wskazują, że w blisko połowie badanych domów kultury seniorzy biorą udział w odpłatnych wydarzeniach kulturalnych i zajęciach. Wykres nr 6 pokazuje, że zaledwie w przypadku jednej czwartej analizowanych instytucji można stwierdzić, że seniorzy nie biorą udziału w przedsięwzięciach wymagających poniesienie nakładów finansowych.

WYKRES 6. Uczestnictwo seniorów w odpłatnych wydarzeniach kulturalnych i zajęciach

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

Powyższe dane mogą wskazywać na nienajlepszą kondycję finansową osób starszych uczestniczących w działaniach realizowanych w badanych domach kultury. Z pewnością jednak w świetle zgromadzonego materiału nie można stawiać wniosku o wysokim poziomie życia seniorów w regionach stanowiących obszary badawcze. Wskazuje na to zaprezentowana poniżej analiza dotycząca kwestii finansowania poszczególnych działań podejmowanych przez badane domy kultury.

2.3. FINANSOWANIE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW

W omawianym przedsięwzięciu badawczym bardzo istotną kwestią było zagadnienie sposobu finansowania zajęć adresowanych do osób starszych. Zdecydowana większość badań i analiz społecznych wskazuje na złą sytuację materialną osób w wieku senioralnym. W tych okolicznościach potrzeby społeczno-kulturalne często nie są zaspokajane – ważniejsze jest zapewnienie minimalnego poziomu egzystencji na poziomie biologicznym. Częstokroć skala wydatków osób starszych na żywność, odzież, mieszkanie i leki jest na tyle znacząca, że w ich dyspozycji nie pozostaje już żadna pula, która mogłaby zostać przeznaczona na uczestnictwo w kulturze, ani nawet na aktywne funkcjonowanie w przestrzeni społecznej. Stąd istotnym zagadnieniem staje się wypracowanie rozwiązań pozwalających osobom starszym na włączanie się w aktywność na polu kulturalnym bez ponoszenia istotnych nakładów finansowych.

Zgromadzone wypowiedzi eksperckie wskazują na dostrzeżenie zarysowanego powyżej problemu – zdecydowana większość pytanek deklarowała, że w zasadniczej mierze zajęcia dla seniorów prowadzone w obrębie reprezentowanego przez nich domu kultury mają charakter nieodpłatny.

Poniżej cytowane fragmenty wywiadów stanowią przykłady najpowszechniej formułowanych wypowiedzi w odniesieniu do tej kwestii:

- *Staramy się, aby większość zajęć była bezpłatna, tzn. finansowana z budżetu naszego ośrodka.*
- *Zajęcia są nieodpłatne, my jako ośrodek kultury pokrywamy koszty instruktorów i dajemy bazę.*
- *Zajęcia są finansowane ze środków GOK, a także ze środków gminnych.*
- *Finansowanie to środki własne GOK, zajęcia organizowane w ramach innych projektów są finansowane przez organizacje z terenu gminy i spoza gminy*
- *Odpłatności nie ma. W większości instruktorzy są opłacani przez nas: kapelmistrz, instruktorzy zespołu śpiewaczego czy instruktor szachów. Na projekty, które realizujemy uzyskujemy pieniądze z zewnątrz, czyli z różnych instytucji.*

Niejednokrotnie jednak badani eksperci stwierdzali, że niemożliwe jest całkowite wyeliminowanie odpłatności związanej z zajęciami. W domach kultury są bowiem podejmowane takie inicjatywy, które wymagają pewnego poziomu partycypacji finansowej ze strony uczestników. Należą do nich np. wyjazdy do innych instytucji kultury, wycieczki oraz zajęcia wymagające wykorzystania materiałów plastycznych (np. malarskie i rękodzielnicze). W niektórych przypadkach zatem uczestnicy tych przedsięwzięć zobowiązani są do ponoszenia niewielkich opłat związanych ze specyfiką realizowanych form aktywności. Poniższe wypowiedzi wskazują na najczęściej pojawiające się kwestie związane z organizacją zajęć dla osób starszych, które wymagają poniesienia opłat przez uczestników poszczególnych przedsięwzięć:

- *Uczestnicy generalnie nie płacą za zajęcia. Chyba, że organizują sobie wycieczkę, jakieś ekstra wyjazdy.*
- *Czasami konieczne jest zbieranie pieniędzy, ale są to raczej składki na jakiś poczęstunek, kawę, herbatę.*
- *Zespoły śpiewacze nie są odpłatne, dajemy lokal, płacimy instruktora, zapewniamy dowóz na konkursy, koncerty. We własnym zakresie najczęściej panie się ubierają – chodzi o jednolite stroje. Jeżeli dostaną jakieś pieniądze zewnętrzne czy od darczyńcy, to wtedy też same starają się o takie jednakowe sukieneczki, bluzeczki itp.*

Podkreślić jednak należy, że sygnalizowane powyżej sytuacje nie są powszechne – dominuje model bezpłatnej partycypacji. W zdecydowanej większości badanych instytucji seniorzy mają możliwość bezpłatnego angażowania się w zróżnicowane formy aktywności kulturalnej, co zapewne rzutuje na liczbę osób chętnych do podejmowania tego typu działań i przekłada się w efekcie na poziom integracji międzypokoleniowej w obrębie poszczególnych wspólnot lokalnych.

2.4. ZAANGAŻOWANIE SENIORÓW W ORGANIZOWANIE ZAJĘĆ W OŚRODKACH KULTURY

Istotnym zagadnieniem w kontekście poruszanej problematyki była także identyfikacja poziomu zaangażowania osób starszych w planowanie i organizowanie działalności realizowanej w obrębie badanych domów kultury. Zasadnicze pytanie, które nasuwa się w odniesieniu do tego problemu dotyczy charakteru uczestnictwa seniorów w lokalnych inicjatywach o charakterze społeczno-kulturalnym – mogą oni być jedynie biernymi uczestnikami, odbiorcami oferty przygotowanej przez wyspecjalizowane instytucje kultury; mogą jednakże pełnić role aktywnych współorganizatorów życia kulturalnego toczącego się w obrębie lokalnych wspólnot.

Wypowiedzi ekspertów dotyczące wspomnianej kwestii świadczą o aktywnych postawach seniorów angażujących się w działalność domów kultury. Zdecydowana większość pytanym zwraca uwagę, że osoby starsze nie tylko uczestniczą w działaniach stanowiących propozycje przygotowywane przez domy kultury i współpracujące z nimi inne instytucje kultury, ale także czynnie współtworzą ofertę kierowaną do innych seniorów wchodzących w skład wspólnot lokalnych, na rzecz których działalność podejmują dane instytucje. Niektórzy badani eksperci stwierdzają wręcz, że reprezentowany przez nich dom kultury jedynie wspiera inicjatywy, które od początku do końca planowane i realizowane są przez osoby starsze:

- *Seniorzy to grupa, która sama nadaje kształt swojej aktywności. My, jako placówka wspieramy ich działania, np. pomoc w zorganizowaniu imprezy, udostępnienie sali, nagłośnienia itp.*
- *Wpieramy ich działania [seniorów], np. szukamy instruktorów, ale już sama ta działalność dzieje się, że tak powiem, między nimi – oni sobie to organizują i pilnują*
- *Organizują zebrania, podczas których prowadzona jest dyskusja – współorganizują działania, sugerują i sygnalizują swoje potrzeby.*
- *Seniorzy sami decydują jakie zajęcia faktycznie chcą, by były organizowane z pomocą domu kultury.*
- *Mamy przykłady pojawiających się liderów w wieku 50 i 60+, którzy przychodzą ze swoją inicjatywą i proszą o pomoc.*

Powyżej przywołane fragmenty wypowiedzi respondentów stanowią odzwierciedlenie najliczniej formułowanych deklaracji. Na ich podstawie można postawić wniosek o bardzo istotnej roli osób starszych w inspirowaniu i kształtowaniu charakteru życia kulturalnego lokalnych społeczności, w szczególności w odniesieniu do najstarszych pokoleń tworzących te zbiorowości.

W badaniach ujawniła się także znacząca grupa ekspertów, którzy co prawda nie nadawali seniorom kluczowej roli w zakresie kreowania życia kulturalnego, lecz jednoznacznie podkreślali istotny wkład osób starszych w planowanie i realizowanie działań podejmowanych przez domy kultury:

- *Osoby starsze są uczestnikami, ale ich inicjatywy, pomysły są brane pod uwagę. Nie możemy im niczego narzucać, bo zajęcia wolnoczasowe to zajęcia dowolne, czyli to co ludzie chcieliby robić. Więc my, z pomocą instruktorów, staramy się realizować „co im w duszy gra”.*

– Ośrodek to jest miejsce dla nich [osób starszych]. Pomysły są głównie ich, oni przychodzą mówią co by chcieli, potem dogadujemy się, jak to ma wyglądać – to jest taka grupa pań, która współpracuje ze sobą dłużej czas, wiedzą, czego chcą.

Powyższe wypowiedzi jednoznacznie wskazują, że osoby starsze włączające się w działalność prowadzoną w obrębie domów kultury – to osoby aktywne, które chcą mieć wpływ na kształt oferty skierowanej do nich. Często wchodzą oni w role organizatorów czy wręcz animatorów życia kulturalnego, co stanowi kolejny argument potwierdzający istotną rolę badanych domów kultury w procesie wewnątrzpokoleniowej integracji osób starszych oraz w zakresie zacieśniania międzypokoleniowych więzi w obrębie wspólnot lokalnych.

Ten potencjał jest dostrzegany i wykorzystywany – niejednokrotnie badani eksperci w swoich wypowiedziach podkreślali, że aktywność osób starszych jest istotnym wsparciem dla działalności instytucji i deklarowali podejmowanie działań zmierzających do dalszego zacieśniania współpracy pomiędzy domami kultury a osobami starszymi funkcjonującymi w lokalnych środowiskach. Przykładem takich głosów może być deklaracja złożona przez jednego z dyrektorów badanych placówek:

– Chcemy właśnie zrobić diagnozę, czego oni oczekują od GOK. Chcemy z nimi to uzgodnić i zrealizować. Każda z osób uczy pozostałych tego, co ją wyróżnia. Często grupy nieformalne czy organizacje pozarządowe, z którymi się spotykam składają się z osób 50, 60+, chcą działać, włączyć się.

W świetle zgromadzonego materiału sądzić należy, że osoby odpowiedzialne za krzewienie kultury na poziomie lokalnym wykorzystują zasoby o charakterze społeczno-kulturalnym, jakimi dysponują najstarsze pokolenia mieszkańców. Niejednokrotnie bowiem właśnie w obrębie tych zbiorowości powstaje dużo ważnych inicjatyw, rodzi się wiele idei, których wcielenie w życie przy współdziałaniu lokalnych instytucji kultury może przyczynić się do wzrostu poziomu kapitału społecznego i kulturowego lokalnych społeczności.

2.5. SPOSOBY INFORMOWANIA SENIORÓW O OFERCIE OŚRODKÓW KULTURY

Ostatnią analizowaną kwestią dotyczącą diagnozy partycypacji osób starszych w działaniach organizowanych i realizowanych przez domy kultury funkcjonujące w poszczególnych regionach jest zagadnienie kolportowania informacji dotyczących tych instytucji.

Wypowiedzi badanych ekspertów wskazują na duże zróżnicowanie kanałów, poprzez które rozpowszechniane są informacje dotyczące działań ukierunkowanych na osoby starsze realizowanych przez lokalne ośrodki kultury. Dużą rolę odgrywają w tym zakresie tradycyjne i nieformalne sposoby rozpowszechniania informacji, jak bezpośredni przekaz w gronie zainteresowanych, plakaty umieszczane na tablicach i słupach ogłoszeniowych oraz ogłoszenia duszpasterskie w kościołach. Nie mniej istotne są sformalizowane kanały przekazu o tradycyjnym charakterze jak ogłoszenia prasowe.

Należy także mocno podkreślić rosnącą rolę Internetu (portale społecznościowe i strony www różnych instytucji) w zakresie rozpowszechniania informacji dotyczących działań ukierunkowanych na osoby starsze.

Poniżej przywołane wypowiedzi stanowią przykłady najczęściej formułowanych deklaracji badanych ekspertów dotyczących sposobów informowania zainteresowanych seniorów o ofercie działań domów kultury przygotowanej specjalnie dla nich:

- *Staramy się informować wielotorowo – poprzez ogłoszenia duszpasterskie w kościele, jeżeli ksiądz zgodzi się je wygłosić, poprzez plakaty, dajemy ogłoszenia do gazet lokalnych (bezpłatnie), no i strony internetowe – nasza strona na facebooku, strona urzędowa.*
- *Mamy zawsze informacje na początku sezonu artystycznego, że istnieje możliwość uczestnictwa w zajęciach. Jest to udostępnianie publicznie i w prasie, i na plakatach, w Internecie. Natomiast do organizacji dostarczane są nasze plakaty.*
- *Najlepszą drogą powiadamiania jest „z ust do ust”, czyli przekaz własny, bo ktoś gdzieś chodzi i mówi: „chodź ze mną”. Przy okazji naszych imprez czy imprez UTW, zawsze mówimy że wystąpił... ale państwo też mogą przyjść i dołączyć do nich.*
- *Najczęściej jest to [sposób informowania o działaniach dla seniorów podejmowanych w domu kultury] strona internetowa urzędu gminy, są to facebooki gminnego centrum kultury, urzędu gminy, są to plakaty, ulotki nie tylko w miejscach wyznaczonych, ale też w punktach, takich jak sklepy apteki, także w ten sposób i poczta pantoflowa.*
- *Najczęściej są to [sposoby informowania o działaniach dla seniorów podejmowanych w domu kultury] bezpośrednie rozmowy, poczta pantoflowa, telefoniczny kontakt.*

Na podstawie wypowiedzi badanych ekspertów można zatem postawić wniosek o propagowaniu działalności domów kultury na szeroką skalę. Wykorzystywane są bowiem w tym zakresie bardzo zróżnicowane kanały komunikacyjne pozwalające zarówno na docieranie do osób o wysokich, jak i nieco niższych kompetencjach kulturowych (w aspekcie technicznym).

Pomimo wykorzystywania zróżnicowanych kanałów dystrybucji informacji, spora część ekspertów podkreślała, że to jednak najprostsze formy wydają się być najbardziej efektywne. Pierwszoplanową rolę przypisywano tu bezpośrednim kontaktom, ujmowanym często jako przekaz według modelu „poczty pantoflowej”:

- *Głównie działa tutaj poczta pantoflowa, bo to jest najlepsza forma reklamy i jakiejś perswazji „ja byłem, ja chodzę, jest świetnie, chodź ze mną”.*

Zgromadzony materiał daje podstawy do postawienia wniosku, że brak dostępu do informacji nie stanowi zasadniczej przeszkody we włączaniu się osób starszych w działalność kulturalną podejmowaną w obrębie domów kultury.

3. ZMIANY W ZAKRESIE OFERTY ZAJĘĆ DLA SENIORÓW

3.1. ZAKRES ZMIAN W OFERCIE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW, PROPONOWANYCH PRZEZ OŚRODKI KULTURY

Starzejące się społeczeństwo generuje konieczność identyfikowania problemów, na jakie natrafiają osoby starsze oraz odpowiadania na ich potrzeby. Chodzi tutaj również o potrzeby wyższego rzędu, związane z partycypacją w szeroko rozumianym obszarze kultury. Preferencje i wymagania osób starszych odnośnie oferty kulturalnej są w pewnym zakresie zbieżne z oczekiwaniami, jakie posiadają osoby młodsze, niejednokrotnie jednak bywają one szczególne – w dużej mierze wynikają ze zmieniających się w cyklu życia zainteresowań, stanu zdrowia, kontaktów towarzyskich czy ilości wolnego czasu. Wychodząc naprzeciw zwiększającemu się zapotrzebowaniu seniorów na różne formy aktywności kulturalnej, ośrodki kultury starają się dostosowywać ofertę swoich zajęć do oczekiwań seniorów. Polega to zarówno na wprowadzaniu nowych propozycji, jak również na rezygnowaniu z tych zajęć, które nie spotykały się z zainteresowaniem adresatów.

O tym, jak ważne jest dopasowywanie oferty zajęć adresowanych do osób w trzecim wieku, wydają się być przekonani przedstawiciele wielu ośrodków kultury, którzy zapewniają, że w ich instytucjach wiele zmienia się w tym zakresie, o czym mogą świadczyć przywołane poniżej fragmenty wypowiedzi:

– Ja jestem dyrektorem od 2008 roku. Gdy tu przyszłam, jedyną formą [zajęć dla seniorów] były „Kwiaty Jesieni” i „Grupa Emerytów” (małe koło). Nie było zajęć ruchowych, nie było integracji, nie było imprez plenerowych. Oferta bardzo się poszerzyła od tego czasu. Integracja to jest lek na samotność, lek na bezczynność przed telewizorami. Poza tym ile można się tymi wnukami opiekować?

– U nas są ciągłe zmiany. Tutaj istniejemy dopiero cztery lata. Wcześniej były tylko te zespoły śpiewacze, które funkcjonowały mimo braku budynku, więc tutaj wszystko było dla nas nowością, jeżeli chodzi o jakiegokolwiek zajęcia. Co jakiś czas staramy się coś zmieniać, poprzez eliminację, jeżeli nie ma uczestników, chętnych, to coś kończymy, zaczynamy coś innego.

– My jako dom kultury staramy się uatrakcyjnić tę ofertę z roku na rok, żeby zaproponować ludziom coś nowego, ciekawego, i staramy się tak robić.

Kierownicy i dyrektorzy ośrodków kultury zapewniają na ogół, że starają się dostosowywać ofertę instytucji, którymi kierują do potrzeb seniorów, będących członkami konkretnych społeczności lokalnych. Starają się o zwiększenie liczby zajęć, ale też eliminują te formy działalności, które nie cieszą się zainteresowaniem osób starszych, wprowadzając w zamian bardziej atrakcyjne propozycje.

Warto odnotować głos jednego z respondentów, który zauważył, że wprowadzanie zmian w zakresie oferty kulturalnej dla seniorów jest obecnie łatwiejsze niż kiedyś, ponieważ można skuteczniej docierać z informacją do potencjalnych adresatów:

– Jest dużo zmian, dawniej trudniej było dotrzeć do seniorów, nie było takich narzędzi jak teraz. Teraz jest łatwiej.

Cytowana osoba miała zapewne na myśli dostęp do nowych technologii, z których coraz częściej korzystają osoby starsze, jednak wydaje się, że równie ważne jest otwieranie się seniorów na ofertę zajęć kulturalnych, co stwarza lepszy grunt dla działań podejmowanych przez ośrodki kultury organizujące zajęcia adresowane do tej grupy. Potwierdza to wypowiedź jednej z osób kierujących badaną placówką, która dostrzega przemiany dokonujące się w świadomości i oczekiwaniach osób starszych. Uważa ona, że instytucje kultury powinny za tymi zmianami nadążyć:

– Ja ogólnie rzecz biorąc mogę dodać, że mentalność ludzi starszych się zmienia, idą z duchem czasu, ich potrzeby też są większe i temu trzeba stawić czoła.

Równie ważne z perspektywy poszerzania oferty zajęć przeznaczonych dla osób w trzecim wieku jest odpowiednie zaplecze infrastrukturalne. Ośrodki kultury dysponujące dużą liczbą dobrze wyposażonych pomieszczeń mają większe możliwości w zakresie kształtowania oferty zajęć kulturalnych. Mogą proponować wiele zajęć stałych, jak również wydarzeń cyklicznych. Znaczenie tego czynnika wprost podkreśliło dwoje ankietowanych, których wypowiedzi zamieszczono poniżej:

– U nas pojawiły się nowe możliwości dzięki otwarciu sali widowiskowej. Możemy przyjmować kabarety, operetkę, projekty filmowe, realizować ofertę kulturalną, której do tej pory nie mogliśmy realizować. Widzimy, że jest zainteresowanie tym tematem.

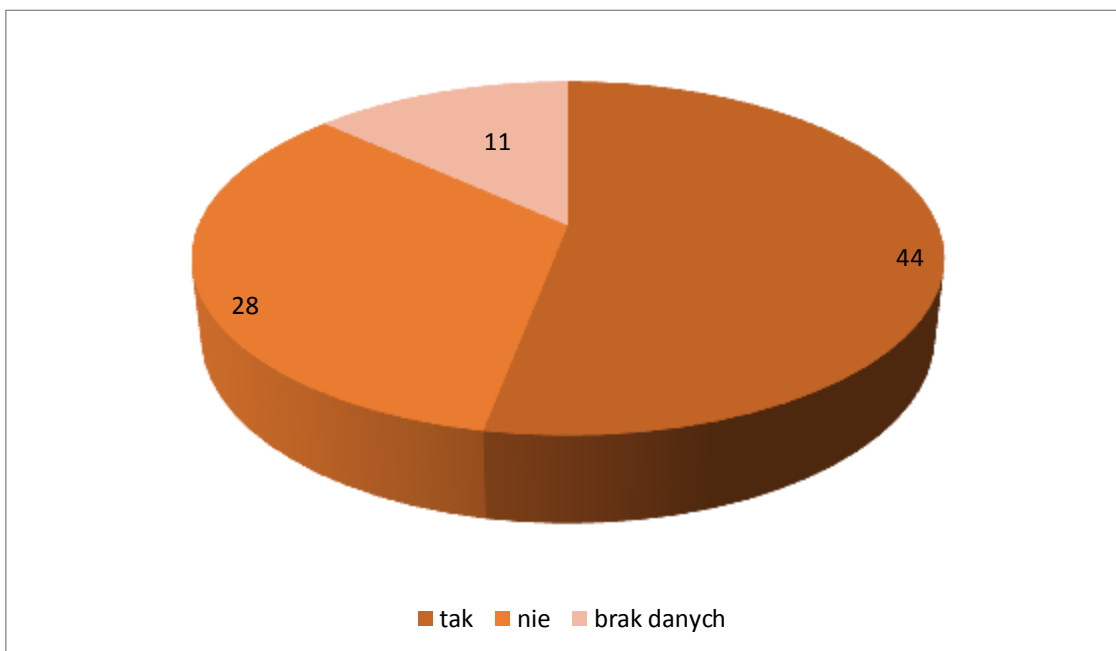
– Zmiany rozpoczęły się przeprowadzką do nowego budynku, który ma więcej miejsca i to jeżeli chodzi o ilość i wielkość sal, jak i przestrzeni biurowej. Dzięki temu można było poszerzyć ofertę. Wprowadziliśmy między innymi kursy językowe, które cieszą się dużą popularnością. Możemy organizować większe wydarzenia, koncerty, spotkania ze względu na większą przestrzeń.

Można przypuszczać, że działalność ośrodków kultury reprezentowanych przez cytowane osoby rozwinęła się dzięki modernizacji budynków zajmowanych przez te instytucje. Z kontekstu wypowiedzi tych respondentów można wnioskować, że mogła się dzięki temu poszerzyć także oferta zajęć adresowanych do seniorów.

Analiza działalności ośrodków kultury w województwie śląskim prowadzi do stwierdzenia, że zmiany w zakresie oferty zajęć dla seniorów są proponowane przez większość placówek tego typu. Jak pokazują dane zaprezentowane na wykresie nr 7, nieco ponad połowa (53,0%) badanych ośrodków kultury w ciągu ostatnich pięciu lat wprowadziła nowe zajęcia dedykowane osobom starszym. W przypadku jednej trzeciej (33,7%) instytucji oferta ta nie zmieniła się, natomiast w odniesieniu do 13,3% ośrodków kultury nie udało się ustalić zmian w obszarze zajęć dla seniorów.

Zebrane dane pokazują, że instytucje kultury są zainteresowane przyciąganiem seniorów poprzez proponowanie nowych zajęć, co oznacza, że dostrzegają potrzebę organizowania tym osobom czasu wolnego. Organizują dla nich nowe formy aktywności, dostosowane do oczekiwań i potrzeb. Oznacza to, że badane placówki traktują osoby najstarsze jako ważnych klientów, o których potrzeby należy dbać. Nie można przy tym jednak uznać, że jedna trzecia ośrodków kultury, które poddano badaniu zaniedbuje seniorów – być może oferta tych instytucji na tyle dobrze odpowiada zainteresowaniom i zapotrzebowaniu zgłaszanemu przez seniorów, że nie ma przesłanek, aby ją modyfikować.

WYKRES 7. Ośrodki kultury, w których w ciągu ostatnich pięciu lat wprowadzono nowe zajęcia dla seniorów

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

W celu dokładniejszego prześledzenia zmian w ofercie zajęć dla seniorów w ośrodkach kultury w województwie śląskim dokonano kategoryzacji nowych form aktywności prowadzonych w tych instytucjach. Jak pokazują dane zawarte w tabeli nr 3, w badanych placówkach wprowadzono łącznie 49 nowych zajęć, przy czym najwięcej z nich (13) miało charakter edukacyjny. Wśród tego typu form aktywności na miejscu pierwszym znalazły się warsztaty i zajęcia komputerowe, które zostały odnotowane ośmiokrotnie. Z kolei każde z zajęć: językowe, warsztaty nauki śpiewu, zajęcia kulinarne, z wizażu oraz taneczne znalazły się w ofercie jednego ośrodka kultury. Relatywnie często powstawały grupy teatralne oraz kabarety, jak również zajęcia sportowe i rekreacyjne – organizowanie każdej z tych form aktywności zadeklarowało po 7 placówek. Warto dodać, że najczęściej wprowadzanymi zajęciami sportowo-rekreacyjnymi były treningi zumbi, aerobiku oraz jogi. Podkreślano także zainteresowanie seniorów uprawianiem nordic walking. Różne zajęcia artystyczne – na ogół plastyczne i rękodzielnicze pojawiły się w pięciu ośrodkach kultury. Inicjatywą, która cieszy się dużą popularnością są także uniwersytety trzeciego wieku. Wspominali o tym także respondenci, biorący udział w wywiadach swobodnych:

– Powstanie UTW było jedyną zmianą. Była to pierwsza nasza oferta skierowana do seniorów. Powodem był brak jakichkolwiek alternatyw dla seniorów.

– Powstanie uniwersytetu trzeciego wieku było najważniejszą zmianą. Początkowo zajęcia odbywały się na terenie domu kultury, teraz zostały przeniesione częściowo do szkoły, a nawet na teren domów poszczególnych słuchaczy.

Powołanie do życia uniwersytetów trzeciego wieku dotyczyło łącznie czterech spośród 83 analizowanych ośrodków kultury, co może świadczyć o sporym zainteresowaniu członków różnych społeczności lokalnych tą formą aktywności.

Również w czterech placówkach zaproponowano nowe zajęcia adresowane do seniorów takie jak imprezy okolicznościowe: pikniki, rewie orkiestr dętych czy spotkania folklorystyczne. Mimo że trudno jest uznać te formy aktywności za systematyczne zajęcia adresowane do osób starszych, to jednak wart odnotowania jest fakt podjęcia się ich organizacji, jako że przygotowywane są one także z myślą o seniorach. Z kolei powstawanie kół zainteresowań zrzeszających osoby starsze odnotowano w przypadku trzech ośrodków kultury, ponadto dwukrotnie wskazywano kluby emerytów oraz rozpoczęcie działalności zespołów muzycznych i folklorystycznych.

TABELA 3. Rodzaje nowych zajęć dla seniorów, wprowadzonych w ciągu ostatnich pięciu lat w ośrodkach kultury (analiza w oparciu o dane zastane)

Rodzaj zajęć	Liczba inicjatyw	
Zajęcia edukacyjne:		
• warsztaty/zajęcia komputerowe	8	13
• zajęcia językowe	1	
• warsztaty nauki śpiewu	1	
• zajęcia kulinarne	1	
• zajęcia z wizażu	1	
• zajęcia taneczne	1	
Grupy teatralne, kabarety		7
Zajęcia sportowe i rekreacyjne		7
Zajęcia artystyczne		5
Uniwersytet trzeciego wieku		4
Imprezy kulturalno-rozrywkowe (pikniki, rewie itp.)		4
Koła zainteresowań		3
Kluby seniora/kluby emerytów		2
Zespoły muzyczne		2
Zespoły folklorystyczne		2
Ogółem		49

Źródło: badania i obliczenia własne.

Na podstawie zaprezentowanych danych można stwierdzić, że aktywność ośrodków kultury w zakresie tworzenia nowych form zajęć przeznaczonych dla seniorów jest dosyć duża, choć w grupie analizowanych instytucji znalazły się takie, które deklarowały, że pod ich auspicjami realizowanych jest wiele nowych form zajęć dla osób starszych, jak i te, w których żadnych takich zajęć się nie organizuje. Warto przywołać wypowiedzi reprezentantów tych ośrodków, w których wprowadzono nowe inicjatywy na rzecz osób starszych:

– *Rekreacja, sport – [zmierzamy] w tym kierunku, aczkolwiek takie bazowe warsztaty, jak kulinarne i szydełkowanie też... To nie umarło, to cały czas żyje i jest zapotrzebowanie na to.*

– Jest poszerzona oferta o dwa lektoraty. Został poszerzony o język francuski i włoski. Doszedł chór. Doszła joga. Tutaj to wynikało z tego, że ludzie chodzą i zgłaszają. Musi się utworzyć grupa, by coś mogło wystartować.

– Od dwóch lat kobiety dojrzałe mogą uczestniczyć w aerobiku i czynnie mogą uczestniczyć. Tu pani dyrektor mówiła też o tańcu, ale również rękodzielnictwo artystyczne i kulinarne sprawy. Gdybyśmy miały większą bazę lokalową, to one rzeczywiście chcą do nas tutaj należeć, gdzie wszystkie te formy tutaj mogą realizować.

Modyfikacja oferty zajęć dla seniorów polega także na rezygnacji z niektórych form aktywności, prowadzonych przez ośrodki kultury. Analiza *desk research*, uzupełniona o dane uzyskane podczas wywiadów swobodnych pozwoliła ustalić, że najczęściej likwidowano zespoły wokalne – chóry i zespoły śpiewacze. Jako najważniejsze przyczyny rezygnowania z tych obszarów działalności instytucji kultury podawano problemy z rekrutacją członków do zespołów. Potwierdza to cytowany poniżej fragment wypowiedzi jednego z kierowników ośrodków kultury:

– Mieliśmy kiedyś śpiewaczki „Złota jesień” i to były seniorki, i przychodziły śpiewać śląskie pieśniczki, ale było coraz gorzej, wykruszały się panie.

Brak nowych uczestników, pojawiających się w miejsce tych, którzy umarli lub którym stan zdrowia uniemożliwił dalszą aktywność okazuje się być główną przyczyną zaprzestawania funkcjonowania zespołów wokalnych.

Na problemy związane z rekrutacją seniorów wskazywano także w przypadku spotkań kół zainteresowań, aerobiku, zajęć z szydełkowania i „Szkoły Kultury Zdrowia”. Z kolei przedstawiciele trzech ośrodków kultury, w których zrezygnowano z zajęć komputerowych wskazywali na brak funduszy niezbędnych do przeprowadzenia kursu, które stały się powodem usunięcia tych zajęć z oferty placówki. Na podobne przesłanki wskazywano także w odniesieniu do inicjatywy kina dla seniora, która wygasła z powodu braku funduszy.

Innym powodem zaprzestania prowadzenia zajęć dla seniorów może być zmiana formy organizacyjnej – w przypadku jednego ośrodka kultury inicjatywę organizacyjną przejął uniwersytet trzeciego wieku. W tej placówce zajęcia dla seniorów odbywają się nadal, jednak pod egidą innej instytucji.

Podsumowując, większość ośrodków kultury wprowadza zmiany w ofercie zajęć adresowanych do osób w trzecim wieku, deklarując przy tym dużą ich dynamikę. Do najczęściej inicjowanych nowych aktywności dla seniorów zaliczyć można zajęcia edukacyjne, kulturalne oraz sportowe i rekreacyjne. Modyfikacja oferty zajęć dla osób starszych obejmuje także rezygnację z niektórych form aktywności, prowadzonych przez ośrodki kultury. Należą do nich: zajęcia zespołów wokalnych, kół zainteresowań oraz niektórych zajęć edukacyjnych. Najczęściej wskazywaną przyczyną likwidowania zajęć był brak zainteresowania seniorów tymi formami aktywności, jak również brak funduszy.

3.2. INICJOWANIE ZMIAN W OFERCIE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW. ROLA SENIORÓW W AKTUALIZOWANIU OFERTY OŚRODKÓW KULTURY

Diagnoza zmian w zakresie oferty zajęć dla seniorów powinna także uwzględniać przyczyny, dla których taka modyfikacja się dokonuje. Istotne jest zatem ustalenie źródeł inspiracji do zmian zachodzących w zakresie aktywności przeznaczonych dla osób starszych proponowanych przez ośrodki kultury. Istotne jest zatem ustalenie, na ile zmiany te są inicjowane odgórnie – przez kierownictwo i pracowników instytucji, a na ile pomysły na wprowadzanie nowych rodzajów działań pochodzą od samych zainteresowanych – seniorów. Warto również sprawdzić, czy inicjowanie nowych zajęć poprzedzone jest rozpoznaniem potrzeb osób starszych.

Niektórzy badani uważają, że diagnozę zapotrzebowania osób starszych na nowe zajęcia można przeprowadzić za pomocą badania ankietowego, które może dać miarodajne wyniki, co pozwoli na określenie preferencji seniorów oraz poziomu satysfakcji z dotychczas organizowanych zajęć. Jednak część respondentów reprezentujących ośrodki kultury preferuje rozmowy z osobami starszymi w celu uzyskania informacji o ich oczekiwaniach. Wskazuje na to cytowany poniżej fragment wypowiedzi:

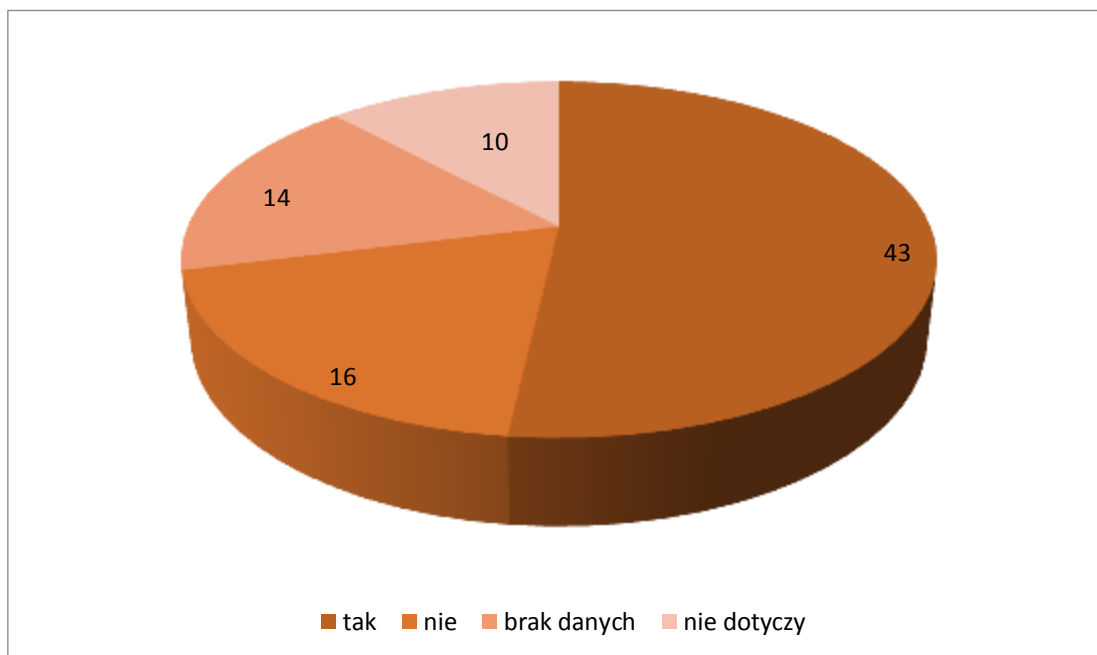
– Ankiety ludzie nie lubią. Trzeba być, rozmawiać, słuchać, znać teren, wyjść poza swoje środowisko. Bezpośredni kontakt jest bardzo ważny.

Okazuje się zatem, że bardzo ważny jest bezpośredni kontakt z interesariuszami – pozwala bowiem na lepsze poznanie potrzeb środowiska (potrzeba zmiany w ofercie zajęć dla seniorów powinna być przez nich wyraźnie artykułowana). Prawdopodobnie dlatego respondenci reprezentujący ośrodki kultury twierdzą, że wprowadzanie zmian w ofercie zajęć adresowanych do seniorów jest efektem potrzeb, jakie zgłaszają sami seniorzy. Deklarują oni, że nowe zajęcia są organizowane najczęściej wtedy, kiedy z inicjatywą wystąpią same osoby starsze, zgłaszające własne propozycje, które najbardziej będą trafiały w ich gust i zapotrzebowania. Potwierdzają to dane zgromadzone w wyniku analizy *desk research*, przedstawione na wykresie nr 8. Na ich podstawie można stwierdzić, że seniorzy są inicjatorami zmian w ofercie więcej niż połowy badanych placówek (51,8%). Brak zaangażowania osób starszych we wprowadzanie modyfikacji w zakresie zajęć proponowanych przez ośrodki kultury odnotowano w przypadku 19,3% poddanych analizie instytucji. Wyraźnie więc widać, że oddolna inicjatywa ujawnia się relatywnie często, zaś osoby reprezentujące ośrodki kultury wydają się być zadowolone z działań podejmowanych przez seniorów. Świadczyć o tym może wypowiedź jednego z respondentów, zamieszczona poniżej:

– Ludzie też sami przychodzą i proponują jakieś działania. Najczęściej ludzie z jakimiś pasjami i zainteresowani. Społeczność się bardzo zmieniła, chcemy wspólnie tworzyć ofertę i wspólnie ją organizować.

Ośrodki kultury są więc otwarte na propozycje formułowane przez osoby starsze, co więcej – traktują je jak partnerów, których głos jest bardzo ważny (wykazano to także we wcześniejszych fragmentach niniejszego raportu). Warto również dodać, że w niektórych wywiadach pojawiały się opinie świadczące o braku włączania się seniorów w kształtowanie oferty zajęć przeznaczonych dla nich, które miały jednoznacznie dezaprobuje wydzwięk – osoby reprezentujące instytucje kultury wyrażały w nich życzenie, aby seniorzy wykazywali większą aktywność i zaangażowanie w przedsięwzięcia, które są do nich adresowane. Wynika z tego, że instytucje kultury oczekują wręcz tego, by osoby w trzecim wieku występowały z inicjatywą.

WYKRES 8. Seniorzy jako inicjatorzy zmian w ofercie ośrodków kultury

Źródło: badania i obliczenia własne (N=83).

Niejednokrotnie pomysłodawcami zmian w ofercie zajęć dla seniorów są pracownicy ośrodków kultury. Pomysły i nowe inicjatywy wynikają na ogół ze specyfiki ich codziennej pracy, która pozwala obserwować specyficzne potrzeby różnych kategorii osób oraz na dostrzeganie deficytów w ofercie kulturalnej. Świadczy o tym fragment wypowiedzi jednego z respondentów, zamieszczony poniżej:

– Czasem zdarza się tak, że najpierw przyjdzie instruktor, który przedstawi jakąś propozycję i my się zastanawiamy, czy to by się sprawdziło. Szukamy jakichś luk, które moglibyśmy wypełnić.

Inicjatywa wychodząca od pracowników ośrodków kultury jest o tyle cenna, że właśnie osoby profesjonalnie zajmujące się organizowaniem przedsięwzięć kulturalnych dysponują największą wiedzą na temat możliwości i warunków, jakie posiada instytucja (chodzi tu m.in. o zaplecze infrastrukturalne i kadrowe). Jednocześnie osoby te zdają sobie sprawę z jej ograniczeń i potrafią oszacować czy dane przedsięwzięcie ma szansę na powodzenie.

Wielu indagowanych przyznało, że bardzo ważną inspiracją do doskonalenia oferty zajęć dla seniorów są także przykłady dobrych praktyk, realizowanych przez inne instytucje. Sukcesy różnych przedsięwzięć, inicjowanych w znajomych ośrodkach kultury czy też w innych, zaprzyjaźnionych instytucjach dają impuls do modyfikacji dotychczasowej oferty zajęć. Wskazują na to zamieszczone poniżej fragmenty wypowiedzi badanych ekspertów:

– Czujemy, że jest jakiś trend, widzimy w innych ośrodkach kultury, na co jest trend, na co ludzie chcą chodzić. Na to zwracamy uwagę. Współpraca z innymi ośrodkami, szkołami daje nam przykład dobrych praktyk, które można powtórzyć u nas.

– W większości są to nasze pomysły, ale słuchamy też innych pomysłów, przyjmujemy je i pochylamy się nad nimi. Podpatrujemy też innych, czy można coś ściągnąć i zrobić u siebie.

Korzystanie z doświadczeń innych instytucji jest cenne, ponieważ pozwala na doskonalenie już wdrożonych pomysłów przy implementowaniu ich na nowy grunt. Dzięki przetestowaniu pewnych rozwiązań możliwe jest uniknięcie błędów i zrealizowanie przedsięwzięć, które rzeczywiście będą potrzebne i adekwatne do potrzeb seniorów, będących członkami danej społeczności lokalnej.

Na podstawie zaprezentowanych analiz można stwierdzić, że inspiracje do zmian w zakresie oferty zajęć dla osób starszych płyną z kilku źródeł. Pierwszym z nich jest inicjatywa samych seniorów, którzy zgłaszają się do ośrodków kultury z własnymi pomysłami na doskonalenie oferty działań adresowanych do nich. Drugim są pracownicy ośrodków kultury, którzy proponują zmiany, bazując na własnych obserwacjach, płynących z doświadczenia zawodowego. Trzecią przesłanką modyfikowania oferty zajęć dla seniorów są natomiast przykłady udanych inicjatyw realizowanych przez inne instytucje.

3.3. PROBLEMY ZWIĄZANE Z WPROWADZANIEM ZMIAN W ZAKRESIE OFERTY ZAJĘĆ DLA SENIORÓW

Ośrodki kultury decydujące się na wprowadzenie zmian w zakresie oferty zajęć dla osób w trzecim wieku napotykać często na problemy, które utrudniają, a nawet uniemożliwiają realizację ciekawych, innowacyjnych pomysłów. Z badań wynika, że niektóre z inicjatyw, które jawią się kierownictwu, kadrze, a nawet samym seniorom jako atrakcyjne i potrzebne, nie mogą zostać wcielone w życie. Kwestia utrudnień, na jakie napotykają organizatorzy aktywności ukierunkowanej na zaspokajanie potrzeb osób starszych stanowiła ważny aspekt badań prowadzonych wśród osób reprezentujących ośrodki kultury. Ich wypowiedzi pozwalają na usystematyzowanie problemów, związanych z wprowadzaniem zmian w ofercie.

Pierwszym z czynników, który istotnie może utrudniać modyfikowanie oferty zajęć dla osób starszych są problemy lokalowe. Przedstawiciele ośrodków kultury sygnalizowali tę kwestię, zwracając uwagę na fakt, że zbyt mała liczba pomieszczeń uniemożliwia im realizowanie tak dużej liczby zajęć, jak by chcieli. Pierwsza z zamieszczonych niżej wypowiedzi wskazuje na fakt, że konieczność organizowania aktywności w godzinach popołudniowych sprawia, że dochodzi do nagromadzenia różnych zajęć, odbywających się w tym samym czasie, czemu nie jest w stanie podołać ograniczona infrastruktura lokalowa:

– Brakuje nam po prostu miejsca, to jest główny problem. Brakuje nam sali. Pomimo tego, że staraliśmy się organizować zajęcia dla seniorów w godzinach popołudniowych (bo zajęcia dla dzieci z oczywistych przyczyn muszą odbywać się popołudniami) – tak teraz musimy je organizować w godzinach popołudniowych, dlatego że seniorzy są tak zajęci. Być może pracują, często pomagają swoim dzieciom, opiekując się wnukami. Więc teraz największym problemem jest to, że nie możemy zorganizować dla seniorów zajęć o godzinie 14:00, gdyż muszą te zajęcia odbyć się w godzinach popołudniowych.

Na podobny problem wskazuje także inny respondent:

– Jeżeli jest zapotrzebowanie na jakąś dziedzinę, to raczej instruktora nie jest trudno załatwić w dzisiejszych czasach, także z tym to raczej nie ma problemu. Jak mówię, trudniej jest pogodzić, żeby kilka grup w jednym czasie miało zajęcia.

Kolejna osoba zwraca natomiast uwagę na fakt, że problemy lokalowe generują konieczność odbywania zajęć w pokojach animatorów. Jednocześnie wyraża nadzieję, że rozbudowa domu kultury pozwoli na przezwyciężenie tych trudności:

– Brakuje nam miejsca, mamy jedną salę i dostaliśmy pomieszczenie niewyremontowane na pracownię plastyczną, jest sala komputerowa. Zajęcia odbywają się w pokojach animatorów. Jedyna sala, która się nadaje na warsztaty to sala widowiskowa. W tej chwili pisany jest projekt na rozbudowę domu kultury. Gdyby to się udało, te możliwości byłyby większe.

Jeszcze inny respondent przyznaje, że wskutek braku wystarczającej liczby pomieszczeń duże imprezy mogą się odbywać wyłącznie w plenerze, co może mieć miejsce jedynie przy sprzyjającej pogodzie:

– Nas, jako ośrodek kultury trochę hamuje brak bazy lokalowej do wielu działań. Na większą skalę możemy działać w plenerze, czyli tylko w okresie wiosenno-letnim.

Kolejnym problemem, który w sposób znaczący utrudnia wprowadzanie zmian w obszarze oferty zajęć przeznaczonych dla seniorów są bariery finansowe. Ośrodki kultury dotyka problem niedoinwestowania – wydatki przeznaczane na tę sferę życia społecznego nigdy nie były duże, a kondycja instytucji kultury w zasadniczej mierze zależy od zasobności konkretnych samorządów, które współfinansują ich działalność. Szansą na poprawę sytuacji tego typu placówek są dotacje zewnętrzne oraz środki pochodzące od sponsorów, jednak ich pozyskanie nie zawsze jest możliwe. Dlatego też problemy finansowe były wskazywane jako istotne utrudnienia w realizacji konkretnych przedsięwzięć, jak i funkcjonowania ośrodka kultury w ogóle. Jako potwierdzenie tej tezy można przywołać fragment wypowiedzi jednego z respondentów:

– Zawsze oczywiście jest ta bariera finansowa, bo tych pieniędzy zawsze jest za mało, ale jakoś sobie radzimy.

Inny badany wskazuje na potrzebę zwiększenia inwestycji w ośrodek kultury nie tylko w celu poszerzenia jego oferty, ale także dla polepszenia warunków, w jakich odbywają się zajęcia:

– Jedynym problemem są finanse, stworzenie bazy, którą można wyposażyć, udostępnić, unowocześnić.

Wśród osób reprezentujących instytucje kultury znalazły się również takie, które sygnalizowały złożenie dwóch dotychczas wymienionych trudności, tj. problemów lokalowych i finansowych. Cytowana poniżej wypowiedź zwraca uwagę na konieczność zwiększenia dotacji na działalność ośrodka kultury, ponieważ to pozwoliłoby na odciążenie finansowe uczestników różnych przedsięwzięć organizowanych przez tę placówkę. Jest to ważne o tyle, że dla wielu osób, zwłaszcza starszych, nawet symboliczna odpłatność za udział w zajęciach jest barierą niemożliwą do pokonania:

– Są bariery lokalowe, no bo tutaj dysponujemy też niewielką ilością tych pomieszczeń, jakieś takie technologiczne też i finansowe. (...) To chyba jest najważniejsze. Bo jakoś ten czas potrafimy sobie rozłożyć, jakąś kadrą tutaj dysponujemy. Jedyne co, żebyśmy mieli większe

warunki lokalowe, to też by było znacznie lepiej. No i druga sprawa, to są finanse, bo jednak staramy się, żeby ten uczestnik jak najmniej musiał być tutaj finansowo zaangażowany, najlepiej wcale. No, ale jak robimy tu jakąś wycieczkę, no to musimy ją jakoś „obiletować” czy zabawę. Ostatnio był Sylwester, no to też mamy po prostu wpłaty, no bo też nie da się tego inaczej zrobić.

Kolejna trudność, na którą wskazywały osoby reprezentujące ośrodki kultury to zbyt małe zasoby kadrowe. Należy podkreślić, że kwestia ta nie była sygnalizowana szczególnie często, niemniej jednak warto zwrócić na nią uwagę. Okazuje się bowiem, że w niektórych instytucjach brakuje wykwalifikowanych instruktorów czy animatorów, którzy mogliby prowadzić zajęcia. Mimo że powstają rozmaite inicjatywy zajęć, nie sposób ich zrealizować, ponieważ obecna kadra nie jest w stanie podołać nowym obowiązkom. Wskazuje na to cytowany poniżej fragment wypowiedzi:

– Fajnie byłoby, żeby kadra domu kultury zwiększyła się dwukrotnie, bo wtedy na pewno są większe możliwości. No cóż, pracujemy zasobami, jakie mamy.

Innym utrudnieniem okazały się być problemy organizacyjne, związane z ustaleniem odpowiednich godzin i terminów odbywania zajęć. Osoby, z którymi przeprowadzono wywiady swobodne zwracały uwagę na fakt, że trudno jest określić taką porę zajęć, która odpowiadałaby wszystkim zainteresowanym. Indagowani są zdania, że seniorzy tylko pozornie dysponują dużą ilością wolnego czasu – w rzeczywistości są oni obciążeni pracą lub obowiązkami w zakresie opieki nad wnukami, dlatego nie są w pełni dyspozycyjni. Różne preferencje odnośnie terminów zajęć sprawiają, że nie udaje się wprowadzić korzystnych zmian, wzbogacających ofertę zajęć dla seniorów. Potwierdza to fragment wypowiedzi zamieszczony poniżej:

– Żeby zorganizować jakiegokolwiek zajęcia pracujemy z grupą, a jeżeli już jest kilka osób, to wiadomo, że każda z osób ma inne spojrzenie na zajęcia, inne wymagania czasowe.

Znaczącą grupę problemów, utrudniających wprowadzanie zmian w zakresie oferty zajęć dla seniorów określa tzw. czynnik ludzki. W tym obszarze mieszczą się różne, wymieniane przez badanych kwestie związane z cechami osób starszych, do których adresowane są działania ośrodków kultury.

Kilkoro badanych stwierdziło, że problemem w przeprowadzeniu zmian jest roszczeniowa postawa niektórych osób. Oczekują one gotowych rozwiązań, wysuwają żądania, nie są natomiast skłonne do wykazania własnej inicjatywy. Niektórzy seniorzy bywają bierni i nastawieni na branie, często też stawiają organizatorom warunki. Wspomina o tym cytowany poniżej respondent, który mówi o swoich doświadczeniach w pracy z takimi osobami:

– Jedyne co, gdy jadę gdzieś w teren, to roszczeniowość : „Jak już, to u nas, ile skorzystamy, wy zaproponujcie – my ewentualnie wybierzemy”. Pracujemy nad tym, by aktywizować społeczność, zmienić myślenie, że pieniądze zmienią wszystko, nie dotyczy to tylko seniorów.

O podobnych problemach mówi także inna osoba, która sygnalizuje postawę pasywną niektórych ludzi starszych. Dodatkowo wspomina ona również o problemach interpersonalnych – indywidualnych konfliktach i uprzedzeniach, które utrudniają organizowanie zajęć dla seniorów:

– Czynniki ludzkie – seniorzy na początku oczekiwali obsługi, często też pojawiają się międzyludzkie waśnie, że jedna seniorka nie chce siedzieć obok drugiej, czemu ja muszę siedzieć z tyłu itp.

Czynnik ludzki obejmuje także bariery mentalne, charakteryzujące pewną grupę seniorów. Chodzi tu przede wszystkim o nieufność wobec wszystkiego, co nowe i niesprawdzone. Respondenci reprezentujący ośrodki kultury zauważają, że niektóre nowe przedsięwzięcia nie mają szans powodzenia, ponieważ osoby starsze nie będą potrafiły się do nich przekonać. Świadczą o tym cytowane poniżej wypowiedzi:

– Problemy mentalne – dystans do nowinek, np. w zespole regionalnym kontrowersje budziła kwestia powrotu do konkretnych form obrzędów czy strojów.

– Problemem jest głównie mentalność, nieufność do rzeczy nowych.

Niechęć do nowych inicjatyw wynika także z wykluczenia cyfrowego. Sprawne korzystanie z nowych technologii z pewnością usprawniłoby system informowania o nowych propozycjach zajęć, ale też mogłoby nowe zajęcia wzbogacić. Tymczasem wielu ludzi starszych nie chce przekonać się do nauki obsługi komputera czy korzystania z Internetu. Na te problemy zwraca uwagę osoba, której fragment wypowiedzi zamieszczono dalej. Dodaje ona, że często sprzęt komputerowy, z którego mogliby korzystać seniorzy bywa dla nich niedostępny:

– Istnieje większa potrzeba używania nowoczesnych technologii. Ciężko jest przekonać do ich używania. Niestety często osoby starsze robią to niechętnie, a potrzebne urządzenia do nauki są czasem ciężko dostępne.

Istotną przeszkodą we wprowadzaniu zmian w ofercie zajęć dla ludzi starszych może być wobec powyższego również problem z dostępem do informacji. O sposobach docierania do seniorów z informacją na temat działalności ośrodków kultury mowa była w poprzednim rozdziale niniejszego raportu, warto jednak raz jeszcze podkreślić, że brak wiedzy na temat różnych interesujących przedsięwzięć utrudnia rekrutację na zajęcia. Problem ten porusza autor cytowanej dalej wypowiedzi:

– Mimo że staramy się dotrzeć do jak najszerszego grona, to zawsze się znajdzie ktoś, kto ma pretensje, że on nie wiedział.

Wprowadzanie zmian w zakresie oferty zajęć dla osób starszych często występuje więc już na etapie rekrutacji. Niełatwo jest nie tylko dotrzeć z informacją do właściwych adresatów, ale także zainteresować ich nowymi formami aktywności. Jeden z ekspertów, biorących udział w badaniu jakościowym podkreśla, że kiedy w reprezentowanej przez niego instytucji ruszają nowe zajęcia, to zazwyczaj na początku jest mała grupa zainteresowanych, dopiero po jakimś czasie liczba osób chętnych do uczestnictwa w nich rośnie:

– Z rekrutacją na początku były problemy. Przychodzą trzy osoby i to musi trochę potrwać. Zanim przyjdzie więcej osób, trzeba przetrzymać takie zajęcia. Zaczynamy zawsze od małej grupki.

Respondenci wspominali także o sytuacjach, kiedy udawało się co prawda zrekrutować odpowiednią liczbę uczestników zajęć, jednak wielu z nich cechował „słomiany zapał” – uczestniczyli w jednym lub

dwóch spotkaniach, po czym – z różnych powodów – rezygnowali, co decydowało o niepowodzeniu całego przedsięwzięcia. Tezę tę można odnaleźć w poniższej wypowiedzi:

– [O problemach związanych z wprowadzeniem nowych zajęć dla osób starszych decyduje] *czynnik ludzki – niejednokrotnie seniorzy deklarowali udział w zajęciach, a później nie przychodzili – to były przykre momenty.*

Ważnym problemem, wpisującym się w „czynnik ludzki” jest także stan zdrowia seniorów. Zdarza się, że wykazują oni duże zainteresowanie udziałem w różnych nowych inicjatywach ośrodków kultury, jednak ich kondycja nie pozwala im na uczęszczanie na każde zajęcia. Nieregularna frekwencja utrudnia pracę instruktorów, którzy nie mogą zrealizować konkretnej sekwencji zajęć ze względu na absencję niektórych uczestników. Wspomina o tym jeden z kierowników ośrodków kultury:

– *Borykamy się ze zdrowiem uczestników. Narzekają, że ciężko jest się przygotować przez absencje związane z chorobą. To jest największy problem zgłaszany przez instruktorów.*

Respondenci reprezentujący małe ośrodki kultury zwracali również uwagę na problemy związane z dojazdem seniorów do miejsc, w których odbywają się zajęcia dla nich przeznaczone. W sytuacji, gdy placówka mieści się z dala od miejsca zamieszkania dotarcie do niej bywa dla osób starszych bardzo trudne, ponieważ środki transportu publicznego kursują rzadko, zatem jedyną szansę na regularne partycypowanie w zajęciach daje własny pojazd, o czym mówi cytowany kierownik ośrodka kultury:

– *Ograniczenie czasowe, dojazdy są problemem. Nie ma między wioskami komunikacji. Zwłaszcza w najbardziej oddalonych trzeba mieć własny środek transportu.*

Ostatnia z wymienianych przez respondentów trudności we wprowadzaniu zmian w ofercie zajęć dla seniorów została wskazana tylko raz, jednak z pewnością warta jest ona odnotowania, ponieważ dotyczy deficytu informacji na temat potrzeb społecznych osób starszych. Jedna z kierowniczek gminnych ośrodków kultury dostrzega konieczność prowadzenia diagnozy oczekiwań seniorów w zakresie oferty zajęć, przyznaje jednak przy tym, że brakuje jej narzędzi i ludzi, którzy mogliby przeprowadzić miarodajne badania i analizy:

– *Mamy problemy z diagnozowaniem potrzeb społecznych. Brakuje nam narzędzi, wiedzy w dużej mierze, no i kadry. Nas jest garstka, gmina jest rozległa. Trudno jest dotrzeć do wszystkich miejsc i grup. Dużo się oczekuje od nas, oczywiście przy minimalnych nakładach, wiadomo.*

Warto zauważyć, że stanowisko zaprezentowane przez cytowaną respondentkę świadczy o odpowiedzialnym podejściu do tematu zmian w ofercie zajęć przeznaczonych dla seniorów w ośrodku kultury. Poprzedzenie tego typu inicjatyw gruntownym, reprezentatywnym badaniem sprawdzającym preferencje osób starszych z pewnością umożliwiłoby dostosowanie propozycji działań do ich potrzeb.

Na podstawie zaprezentowanych analiz można stwierdzić, że do najważniejszych trudności towarzyszących wprowadzaniu zmian w ofercie zajęć dla seniorów można zaliczyć problemy lokalowe – brak wystarczającej infrastruktury, jaką dysponują obecnie ośrodki kultury – jak również problemy finansowe, związane z niedoinwestowaniem tego typu placówek. Ważne są także braki kadrowe, jakich doświadczają te instytucje oraz trudności organizacyjne, związane z ustaleniem odpowiednich terminów zajęć. W obszarze, który wyznacza „czynnik ludzki” wskazywano na roszczeniową postawę

niektórych seniorów, jak również ich konfliktowość. Podkreślano ponadto bariery mentalne osób starszych, generujące ich niechęć do wszystkiego, co nowe, w tym również do nowych technologii, która powoduje ich cyfrowe wykluczenie. Wymieniano ponadto trudności z dotarciem z informacją o ofercie nowych zajęć do osób starszych, co stwarza problemy związane z ich rekrutacją. Istotnym utrudnieniem jest też nieregularne uczestnictwo w zajęciach, które jest spowodowane złym stanem zdrowia seniorów, ale także ich „słomianym zapałem” oraz trudnościami z dojazdem do ośrodków kultury. Ważną przeszkodą we wprowadzaniu zmian w ofercie zajęć dla osób starszych są także deficyty w zakresie diagnozy potrzeb tych osób, które utrudniają skonstruowanie atrakcyjnej oferty.

3.4. AKTUALNE TRENDY W OBSZARZE ZAJĘĆ DLA SENIORÓW

Zapotrzebowanie na zajęcia dla seniorów zwiększa się wraz ze wzrostem liczby osób starszych. Z biegiem czasu zmienia się również moda na konkretne formy aktywności, którą zainteresowani są seniorzy. Organizatorzy zajęć starają się więc dokonywać systematycznych zmian w ofercie, kierując się obserwowanymi trendami aktualnie obowiązującymi w tym obszarze. Kierownikom i dyrektorom ośrodków kultury oraz osobom prowadzącym zajęcia zadano w związku z tym pytanie, mające na celu poznanie najbardziej popularnych, a zarazem preferowanych przez seniorów form aktywności.

Najczęściej pojawiająca się wśród respondentów odpowiedź wskazywała na znaczne zainteresowanie osób starszych aktywnością fizyczną. Najtrafniej ujmuje to fragment wypowiedzi jednej z osób, biorących udział w badaniu:

– *Główny trend to hasło: „bądź aktywny”. Bardzo dużo zajęć fitness, sportowych, aktywnych.*

Opinię tę podzielają także inni badani, wymieniając wiele form aktywności ruchowej, którą są zainteresowani seniorzy. Zwracają oni uwagę na fakt, że osoby w trzecim wieku przywiązują dużą wagę do tego, by być sprawnym. Wśród najczęściej wymienianych rodzajów aktywności fizycznej znajduje się nordic walking, joga czy szeroko rozumiany fitness. Świadczą o tym zamieszczone poniżej fragmenty ich wypowiedzi:

– *Seniorzy stają się coraz bardziej aktywni ruchowo i sportowo. Coraz więcej prowadzi się zajęć ruchowych dla seniorów, które wcześniej nie były prowadzone.*

– *Nordic walking, osoby starsze biorą udział nawet w zawodach, spotkania z fizjoterapeutą dotyczące postawy, joga.*

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom seniorów, niektórzy respondenci deklarują, że już zorganizowali w kierowanych przez siebie placówkach tego rodzaju zajęcia. Wspomina o tym ankietowana, która opisuje inicjatywę podjętą przez jedną z sołtysek, polegającą na zorganizowaniu zajęć fitness dla kobiet w wieku 50+:

– *Tak, fitness. Jedna pani sołtys wystąpiła z zapytaniem o możliwość organizacji takich zajęć. Ja się zgodziłam i w tym sołectwie funkcjonują takie zajęcia. GOK współfinansuje zajęcia dla tych pań 50+. To była ich inicjatywa. W innym sołectwie też działa taki fitness.*

Podczas wywiadów respondenci podkreślali bardzo wyraźnie, że zainteresowanie osób starszych aktywnością ruchową wynika ze świadomości korzyści płynących ze zdrowego stylu życia, jaką coraz częściej prezentują seniorzy. Pogląd ten reprezentuje cytowana dalej wypowiedź:

– Zajęcia ruchowe, związane z aktywnością fizyczną. Większa jest świadomość zdrowotna i prozdrowotna społeczeństwa. Dotyka to również seniorów. Takie zajęcia przyciągają coraz więcej uczestników.

Poza uprawianiem sportu i udziałem w zajęciach rekreacyjnych osoby starsze są także zainteresowane pogłębianiem wiedzy z zakresu zdrowego trybu życia. Można więc przypuszczać, że wiele z nich podchodzi do kwestii zdrowia w sposób racjonalny i kompleksowy zarazem: chcą być aktywne, ćwiczyć, trenować i zdrowo się odżywiać, a jednocześnie chcą robić to rozważnie, w oparciu o rzetelne informacje na ten temat. Respondenci podkreślają, że osoby starsze uczestniczą chętnie w wykładach, prelekcjach dotyczących zdrowia:

– Na pewno ludzie starsi zainteresowani są ofertą dotyczącą zdrowia. Wykłady cieszyły się dużym zainteresowaniem.

– Oczywiście teraz stawia się na zdrowe odżywianie, ekologię. To akurat przyjmuje się dobrze wśród seniorów.

Treść wywiadów świadczy o tym, że istnieje w województwie sporo ośrodków kultury, które już zaczęły planować działania mające na celu promowanie zdrowego odżywiania i aktywności fizycznej. Na uwagę zasługuje projekt, który ma być adresowany do dwóch pokoleń – dziadków i wnuków, którzy mają uczyć się zdrowego stylu życia, a przy okazji ma się wzmacniać więź między nimi:

– Opracowujemy projekt, który będzie oparty na współpracy międzypokoleniowej babć i dziadków oraz uczniów początkowych klas szkoły podstawowej. Projekt ma promować zdrowe odżywianie i aktywność fizyczną. Czyli zasady zdrowego trybu życia i jednocześnie mamy nadzieję na wzmocnienie więzi.

Badania pokazały również, że – w szczególności w małych miejscowościach – istnieje sygnalizowana przez seniorów potrzeba tworzenia uniwersytetów trzeciego wieku, które umożliwiłyby zintegrowanie różnych działań adresowanych do osób starszych w jednej instytucji. Świadczy o tym zamieszczony niżej fragment wypowiedzi:

– Oczekują od nas zajęć z uniwersytetu trzeciego wieku. Pojawiło się takie zainteresowanie. Jesteśmy na etapie planowania. Zaczynamy o tym myśleć.

Również inna respondentka dostrzega zasadność powołania do życia tego typu instytucji. Ta kierowniczką ośrodka kultury zwraca jednak uwagę na bardzo pragmatyczny wymiar utworzenia uniwersytetu trzeciego wieku – ma ona nadzieję, że dzięki temu pojawi się możliwość aplikowania na większe środki, dotacje na sfinansowanie zajęć dla seniorów:

– Marzy mi się stworzenie UTW. Nie chciałabym oczywiście wprowadzać konkurencji dla biblioteki, być może coś wspólnie wymyślimy. Chodzi o środki, obiekt jest duży, utrzymuję też bibliotekę, szkołę, a dotacja jest na poziomie sześciu lat jednakowa. Rozwijamy się, a cały czas tych pieniędzy nie mamy. Z tymi projektami też jest teraz czas przejściowy, niektóre się skończyły, nowych jeszcze nie ma, nie ma gdzie aplikować. Ale myślę o tym żeby do tych osób po 50 [roku życia] coś skierować.

Na popularność zajęć edukacyjnych wśród osób starszych wskazywali także inni uczestnicy badania. Twierdzą oni, że osoby w trzecim wieku chętnie uczą się języków obcych, co pomaga im pełniej

uczestniczyć w życiu społecznym. Jeden z indagowanych utrzymuje, że jest obecnie moda na uczestnictwo w tego rodzaju zajęciach:

– Z tego co widzę ze współpracy z uniwersytetem trzeciego wieku w Myszkowie, to zajęcia edukacyjne cieszą się dużym powodzeniem, zajęcia z języków obcych... Może wynika to z tego, że osoby starsze podróżują częściej niż kiedyś, teraz są większe możliwości.

Oprócz tego podkreślano potrzebę organizowania kół lub klubów zainteresowań, których celem byłoby dzielenie się swoimi pasjami, wiedzą oraz wymiana myśli. O tym, że inicjatywy tego typu powstają i są dla osób starszych atrakcyjne przekonuje respondent, którego słowa zacytowano poniżej:

– Powstał również klub historyczno-literacki. Wyniknęło to z zainteresowania kilku osób. Spotykają się tutaj w GOK i ma powstać jakieś wydawnictwo związane z ich twórczością.

Bardzo ciekawą propozycję zajęć dla seniorów przedstawił inny pytany, który zaprezentował pomysł na zachęcenie osób starszych do osvajania się z nowymi technologiami. Uznał on, że należałoby nakłonić seniorów do korzystania z komputera i poruszania się w przestrzeni wirtualnej poprzez nauczenie ich prezentowania swoich talentów „analogowych” w sieci. Uznał, że dobrze byłoby wyposażyć ich w umiejętność tworzenia i prowadzenia blogów, dzięki którym będą mogli pochwalić się swoimi zdolnościami, a jednocześnie nabywać nowe, cyfrowe umiejętności:

– Trzeba łączyć działania tradycyjne z tymi cyfrowymi. Trzeba nauczyć ich i zachęcić do korzystania z komputera, by wykorzystywali je jako narzędzia do działania. Chciałbym zrobić takie warsztaty, by ich talenty – takie analogowe – gotowanie, robótki ręczne przerzucać na komputer i do sieci. Nauczyć „cyfryzować”. Pokazać jak zakładać bloga itp.

Wśród badanych pojawiły się także głosy, wskazujące na popularność amatorskich teatrów wśród osób starszych. Twierdzili oni, że seniorzy chętnie angażują się w ich działalność, czerpią satysfakcję z występowania na scenie i możliwości zaprezentowania się szerszej publiczności. Dodatkowo aktywność w grupach teatralnych pozwala ćwiczyć pamięć i kondycję fizyczną. Jeden z respondentów podkreśla, że zainteresowanie seniorów tą formą zajęć jest zjawiskiem nowym, może być zatem ujmowane w kategoriach nowego trendu:

– Na pewno nową formą jest zainteresowanie aktywnym teatrem. To jest rzecz zupełnie nowa. Do tej pory przez 40 lat tego typu zjawiska nie zarejestrowałem w Częstochowie.

Inna respondentka podzieliła się własnym pomysłem na inicjatywę, adresowaną do osób w trzecim wieku, która oferuje im szczególny rodzaj wsparcia. Chodzi o założenie świetlicy dla seniorów, która miałaby na celu pobudzanie ich aktywności umysłowej, ćwiczenie pamięci. Taka placówka mogłaby oferować codzienne wsparcie tym, którzy wymagają stałej opieki. Osoba ta mówi o swojej propozycji w sposób następujący:

– Myślę o projekcie. Wsparciu dla osób starszych, które rozwijałoby pamięć, stawiającym na aktywność, odnajdującym radość i satysfakcję dla korzystających (...). Nie mamy miejsca na terenie gminy, gdzie osoby starsze, które wymagają opieki mogłyby spędzić czas, odciążać domowników. Nie stać nas na dom opieki, ale chcielibyśmy coś w rodzaju świetlicy.

Na uwagę zasługuje także sugestia innego respondenta, który uważa, że popularność wśród seniorów mogłyby zyskać zabawy taneczne – dyskoteki dla osób w wieku 50+. Twierdzi on, że inicjatywy tego

typu są popularne, jednak w jego miejscowości nikt dotąd nie chciał ich podjąć. Poniżej zamieszczono fragment jego wypowiedzi:

– Widzę taki trend, którego nie ma u nas. Chętnie bym to u nas wprowadził. Jest to impreza pod nazwą „disco 50+”. Robienie dyskotek dla ludzi starszych. Widziałem takie imprezy w innych miejscach i naprawdę cieszy się to dużym powodzeniem. Są takie imprezy na 200 ludzi. Zrobić fajną zabawę taneczną.

Zebrane opinie osób reprezentujących ośrodki kultury prowadzą do wniosku, zgodnie z którym do najbardziej pożądaných przez seniorów zajęć należą różne formy aktywności ruchowej, jak również przedsięwzięcia poszerzające ich wiedzę na temat zdrowego stylu życia. Zgłasza się także potrzebę tworzenia uniwersytetów trzeciego wieku oraz organizowania zajęć edukacyjnych, takich, jak: nauka języków obcych, kursy/warsztaty komputerowe. Obecnie osoby starsze chętnie biorą udział w spotkaniach kół/klubów zainteresowań i grup teatralnych. Do nowych trendów w zakresie organizowania zajęć dla seniorów zaliczyć można także świetlice oferujące dzienne wsparcie aktywizujące, jak również zabawy taneczne dla osób w trzecim wieku.

3.5. WSPÓŁPRACA OŚRODKÓW KULTURY Z LOKALNYMI INSTYTUCJAMI, DZIAŁAJĄCYMI NA RZECZ SENIORÓW

W badaniu poruszono także kwestię funkcjonowania w województwie śląskim innych niż ośrodki kultury instytucji, które działają na rzecz seniorów. Osoby biorące udział w wywiadzie zostały zapytane, czy w ich miejscowościach funkcjonują tego typu organizacje. Respondenci mieli ponadto określić, czy reprezentowane przez nich ośrodki współpracują z nimi oraz podać informację na temat zasad tej współpracy. Wspólne działanie różnych instytucji, organizujących zajęcia dla osób starszych jest bardzo ważne, ponieważ kooperacja w tym obszarze daje efekt synergii: zintegrowane działania kilku podmiotów mogą być bardziej efektywne, aniżeli prosta suma działań podejmowanych przez odrębne jednostki.

Treść wywiadów pozwala stwierdzić, że tylko nieliczni przedstawiciele ośrodków kultury mówili o tym, że w ich miejscowościach, poza reprezentowanymi przez nich placówkami, nie działają żadne inne instytucje organizujące zajęcia dla osób starszych. Dotyczy to w zasadniczej mierze małych miejscowości. Jeden z badanych zauważył, że na jego wsi nie istnieje zapotrzebowanie na tego rodzaju placówki, ponieważ ludzie starsi nie mają czasu na aktywność inną, niż praca w gospodarstwie:

– Raczej nie ma takich instytucji. Biblioteka, my. Jesteśmy małą, typowo rolniczą gminą. W okresie letnim wiele osób pracuje we własnym gospodarstwie, mają dużo zajęć, więc są ograniczeni czasowo.

Inny z kolei przyznał, że kiedyś takie instytucje funkcjonowały, jednak ich działalność w sposób naturalny zakończyła się:

– Nie ma niczego innego. Były chóry, ale umarli śmiercią naturalną. Działa u nas Związek Emerytów i Rencistów ale tak stało to w miejscu.

Kolejna osoba wyjaśniła brak innych placówek, adresujących swoje działania do osób w trzecim wieku przejęciem wszystkich tych form aktywności przez ośrodek kultury – w ten sposób wszystkie zajęcia dla seniorów odbywają się w jednym miejscu:

– Nie ma takich organizacji – oprócz wcześniej wspomnianych działających pod ośrodkiem. Raczej my przejmujemy zadania Gminnego Ośrodka Sportu. Mamy klub rowerowy, organizujemy rajdy rowerowe, imprezy narciarskie.

Jednakże wśród pytanym dominowały opinie wskazujące na funkcjonowanie w ich otoczeniu co najmniej kilku instytucji działających na rzecz seniorów. Znaczna część indagowanych twierdziła, że organizacji takich jest w ich miejscowościach sporo – wskazuje na to m.in. fragment zamieszczonej poniżej wypowiedzi:

– W samym mieście istnieje wiele prężnie działających innych klubów. Nigdy nie będziemy dla nich stuprocentową konkurencją, dla innych, dla UTW, dla kół gospodyń wiejskich. Tutaj wiele tego działa.

Autor cytowanej opinii obserwuje wokół wiele instytucji, które kierunkują swoją aktywność na seniorów, przyznając jednocześnie, że mogą one ze sobą konkurować. Wydaje się, że taka sytuacja może skutkować poprawą jakości zajęć adresowanych do osób w trzecim wieku.

Osoby biorące udział w badaniu jakościowym zostały także poproszone o wskazanie konkretnych rodzajów instytucji, które przewidują różne formy aktywności dla osób starszych. Ich odpowiedzi pozwalają na wyodrębnienie kilku zasadniczych kategorii takich placówek.

Pierwszą kategorię tworzą instytucje, których całością aktywności koncentruje się na potrzebach seniorów. Do najważniejszych z nich można zaliczyć:

- uniwersytety i akademie trzeciego wieku;
- związki emerytów i rencistów;
- koła i kluby emerytów/seniorów.

W skład drugiej grupy można włączyć organizacje ukierunkowane na krzewienie kultury ludowej – są to zazwyczaj grupy, które tworzone są przez osoby w różnym wieku, jednak seniorzy stanowią ich trzon. Zaliczyć do nich można:

- koła gospodyń wiejskich;
- regionalne zespoły pieśni i tańca.

Trzecią kategorią instytucji, która adresuje swoje działania do seniorów są różne organizacje społeczne, wpisujące się w obszar trzeciego sektora. Podobnie jak w przypadku instytucji tworzących drugą grupę, tu również aktywność będzie ukierunkowana na różne kategorie osób, w tym na seniorów. Znajdą się wśród nich:

- lokalne stowarzyszenia i fundacje;
- koła, kluby i grupy hobbyistyczne.

Czwartą grupę będą tworzyły instytucje pomocowe, takie jak:

- ośrodki pomocy społecznej;
- dzienne domy pomocy społecznej;
- środowiskowe domy samopomocy.

Piąta grupa obejmuje pozostałe instytucje, takie jak:

- placówki oświatowe;
- biblioteki;
- parafie;
- straż pożarna;
- policja.

Poza sklasyfikowanymi powyżej respondenci wymieniali także inne, charakterystyczne dla miejscowości lub regionu instytucje, niemniej te, które zostały włączone do zaprezentowanej typologii były przez badanych podawane najczęściej. Można zatem uznać, że zarówno liczba, jak i zróżnicowanie instytucji oferujących działania na rzecz osób starszych jest duża, co pozwala wnioskować o bogatej ofercie zajęć, z jakich mogą korzystać seniorzy, zamieszkujący w województwie śląskim.

Przedstawiciele ośrodków kultury zapytano także o współpracę z tymi instytucjami. Sporadycznie pojawiały się głosy, wskazujące na odrębność działań podejmowanych przez różne podmioty organizujące aktywność osobom w trzecim wieku. Opinię takie reprezentuje cytowany poniżej fragment wypowiedzi jednego z badanych:

– Koło emerytów ma u nas swoją siedzibę, ale oni realizują swoje działania. Zapraszają na prelekcje kosmetyczkę, lekarzy, spotkania robią raz w miesiącu. Sami sobie prężnie działają.

Respondent zwraca uwagę na dużą samodzielność koła emerytów, jednak – jak się okazuje – instytucji działających w pojedynkę, bez wsparcia ze strony ośrodków kultury jest niewiele. Wypowiedzi badanych świadczą o tym, że nawet jeśli dana organizacja jest formalnie samodzielna, to zazwyczaj pozostaje w ścisłej współpracy z domem kultury, co potwierdza cytowana dalej wypowiedź, której autor szczegółowo opisuje aktywność koła seniorów. Organizacja ta działa prężnie, wykazując wieloobszarową aktywność, jest samorządna, jednak potrzebuje wsparcia ze strony placówki, reprezentowanej przez indagowanego:

– Koło seniorów ma własną osobowość prawną ze swoimi składkami. To 280 osób, które same organizują swoje zajęcia w ścisłej współpracy z domem kultury. Mają zajęcia gimnastyczne (60 osób) przed południem raz w tygodniu, w środy seniorki mają tzw. pogaduchy, dzień seniora w październiku, raz w miesiącu na ogólnych spotkaniach składane są życzenia imienninowe, spotkania świąteczne religijne, ale też 11 listopada z akademią i wspólnym śpiewem pieśni patriotycznych, spotkania z aktorami i wyjazdy na koncerty, ogniska, wycieczki, wakacyjne turnusy (4 autokary).

Na terenie województwa śląskiego istnieją również ośrodki kultury, które sprawują pieczę nad wszystkimi organizacjami działającymi na rzecz seniorów, które funkcjonują w mieście. Przedstawiciel jednego z nich opisuje wszechstronne wsparcie, jakiego im udzielają – począwszy od zapewnienia pomieszczeń, dostępu do mediów i sprzętów biurowych, po organizowanie różnych wydarzeń:

– Wszystkie organizacje współpracują z nami lub u nas mają siedzibę. Jest tutaj stowarzyszenie, w ramach którego działa chór „Pszowianki”, ale my im też pomagamy w organizacji. Czasem nawet rajdy rowerowe pomagamy organizować. Może są organizacje, gdzie ci seniorzy mają też swoje miejsce. Tutaj jest problem lokalowy i wszyscy przychodzą do nas. Media, ksero, telefon itp. jest u nas. My zapewniamy takie zaplecze.

Współpraca ośrodków kultury z instytucjami organizującymi zajęcia dla seniorów polega przede wszystkim na użyczeniu im bazy lokalowej. Organizacje emeryckie nie dysponują zazwyczaj własnymi pomieszczeniami, potrzebują więc miejsc, w których mogłyby organizować spotkania. Przedstawiciele ośrodków kultury twierdzą, że są bardzo otwarci na taką formę współpracy, o czym świadczą cytowane poniżej fragmenty wypowiedzi:

– Korzystają z naszej bazy lokalowej i pomocy fizycznej, np. przy organizacji jakiś imprez. Jeżeli panie chcą się spotkać, to zawsze jesteśmy otwarci.

– Wynajmujemy salę UTW, który organizuje sobie, np. zajęcia taneczne.

Także inni indagowani szczegółowo opisywali zasady kooperacji z instytucjami adresującymi swoje działania do osób w trzecim wieku. Oprócz udostępniania pomieszczeń oferowane jest im wsparcie logistyczne, na co wskazuje cytowana dalej respondentka:

– Koło seniora ma udostępnioną salę (każdy wtorek), dofinansowanie, pomoc logistyczną przy dużych spotkaniach (4-5 razy w roku). Koło gospodyń uczestniczy w imprezach domu kultury np. pieką ciasta. W statucie jest pomoc innym podmiotom i to jest realizowane. Współpracują przy organizacji Wojewódzkiego Przeglądu Zespołów Artystycznych.

Niektóre ośrodki kultury – prócz pomieszczeń – użyczają innym instytucjom również sprzęt oraz prowadzą ich księgowość, jak również stosują zniżki na zakup biletów na imprezy dla seniorów zrzeszonych wokół tych placówek:

– Współpracujemy z UTW. Udostępniamy bilety na spektakle ze specjalną ulgą. Użyczamy sali i sprzętu. W sumie jest on naszą działalnością. Prowadzimy całą księgowość UTW pod naszą działalnością.

Podczas wywiadów wspomniano także o wspieraniu innych instytucji w pozyskiwaniu funduszy na ich działalność.

Organizowanie wspólnych przedsięwzięć okazuje się być także częstą praktyką stosowaną przez ośrodki kultury i inne instytucje działające na rzecz seniorów. Bywa, że takie wydarzenia mają charakter cykliczny, urastają wręcz do rangi lokalnej tradycji. Jeden z badanych opisuje współpracę reprezentowanej przez siebie instytucji ze Związkiem Emerytów i Rencistów w sposób następujący:

– (...) Oni też, jako związek potrzebują jakiejś formy rozrywki, czyli jak jest jakiś tam Dzień Kobiet, to również zapraszamy. Dzień Niepodległości to też, no bo oni potrzebują jakoś tak kulturalnie się rozzerwać. Tak samo jak przychodzi Wigilia, no to też jest taka jedna duża, wspólna wielka Wigilia z nimi wszystkimi. Już co roku tak robimy, że najpierw jest część artystyczna, później się dzielimy opłatkiem, wspólne kołędowanie robimy też (...), a później na cały rok obgadujemy taki program, co będziemy wspólnie robić, jakie będą wyjazdy, jakie wycieczki.

W podobnym tonie wypowiada się osoba z rydułtowskiego ośrodka kultury, która podkreśla, że seniorzy w jej mieście są zrzeszeni w ponad 40 stowarzyszeniach, które kooperują z tą placówką. Współpraca ta polega na udostępnianiu pomieszczeń, ale także na korzystaniu przez seniorów z różnych zajęć, organizowanych przez ośrodek kultury:

– W Rydułtowach działa ponad 40 stowarzyszeń, który trzon stanowią seniorzy. Stowarzyszenie Moje Miasto robi już kolejny projekt kierowany do osób 60+ i robi ten projekt

u nas. Mają zajęcia ruchowe, ale też są warsztaty fotografii i oni też korzystają z naszej pomocy, albo z naszych sal, bądź też organizują u nas jakieś podsumowania. Również stowarzyszenie Miłośników Rydułtów organizuje przegląd grup folklorystycznych – głównie seniorów – „Jesień nie musi być smutna”.

Warto również dodać, co indagowani podkreślali, że podejmowanie wspólnych inicjatyw adresowanych do osób starszych jest dla nich satysfakcjonujące i cenne, ponieważ przynosi wiele pozytywnych efektów. Planują dalszą współpracę w tym obszarze i traktują ją jako jeden z głównych celów działań reprezentowanej przez siebie placówki. Pogląd ten reprezentuje niżej zamieszczony fragment wypowiedzi:

– Widać zaangażowanie seniorów w edukację, kulturę i na tym można opierać fajne projekty z tą grupą wiekową. Chcę, żeby działania skierowane dla seniorów, które są pojedyncze i oderwane od siebie, żeby je połączyć np. w takiej Akademii Seniora. To będzie dla nas celem na najbliższe lata.

W podsumowaniu można stwierdzić, że w większości miejscowości, w których znajdują się ośrodki kultury działają również inne instytucje, które organizują zajęcia adresowane do seniorów. Są wśród nich organizacje, których całokształt aktywności koncentruje się na potrzebach seniorów, organizacje ukierunkowane na krzewienie kultury ludowej, organizacje trzeciego sektora, instytucje pomocowe oraz inne, jak np. placówki oświatowe, biblioteki czy parafie. Zazwyczaj organizacje te współpracują z ośrodkami kultury, od których otrzymują pomoc infrastrukturalną (udostępnianie pomieszczeń, sprzętu) oraz organizacyjną (prowadzenie księgowości, wsparcie logistyczne w organizowaniu różnych przedsięwzięć). Można stwierdzić, że ośrodki kultury tworzą ramy instytucjonalnego wsparcia dla podejmowanych oddolnie inicjatyw na rzecz seniorów. Ich rolą jest przede wszystkim udzielanie pomocy merytorycznej, organizacyjnej i infrastrukturalnej organizacjom, które proponują działania dla osób w trzecim wieku.

4. WNIOSKI

Na podstawie analizy zebranego materiału można sformułować następujące wnioski, odnoszące się do zmian w ofercie działań kulturalnych skierowanych do seniorów prowadzonych przez ośrodki kultury z województwa śląskiego:

- 1) W większości badanych ośrodków kultury realizowana jest działalność ukierunkowana na specyfikę zaspokajania potrzeb społeczno-kulturalnych osób starszych. Mają one zróżnicowany charakter i przybierają różne formy, co pozwala ocenić ofertę instytucji kultury skierowaną do seniorów jako bogatą.
- 2) Najczęściej działania ośrodków kultury ogniskujące się na środowiskach osób starszych polegają na organizowaniu i wspieraniu aktywności zespołów muzycznych o zróżnicowanym charakterze, zespołów folklorystycznych oraz zajęć artystycznych i hobbyistycznych.
- 3) W przypadku ośrodków, które nie prowadzą działalności ściśle ukierunkowanej na osoby starsze, stwarzane są możliwości zaangażowania się seniorów w ogólnodostępne formy aktywności – sprzyja to intensyfikacji kontaktów międzygeneracyjnych.
- 4) W wielu badanych ośrodkach położony jest duży nacisk na integrację osób starszych z szerszym otoczeniem społecznym – wiele działających grup i zespołów gromadzi osoby w różnym wieku (przedstawiciele różnych generacji), co pozwala na zacieśnianie więzi międzypokoleniowych w obrębie wspólnot lokalnych.
- 5) Dane zgromadzone w trakcie badań wskazują na znaczną przewagę kobiet nad mężczyznami w gronie odbiorców oferty ośrodków kultury. Jednocześnie jednak daje się dostrzec pewne zróżnicowanie związane ze specyfiką zajęć i realizowanych przedsięwzięć – można wskazać takie formy działań, które stanowią przedmiot zainteresowania głównie mężczyzn (np. niektóre zajęcia hobbyistyczne, kapele ludowe itp.). Ponadto odnotować można stopniowo rosnący poziom zainteresowania ofertą ośrodków kultury w populacji mężczyzn.
- 6) Kwestie finansowe nie wydają się stanowić istotnej bariery we włączaniu się seniorów w działania podejmowane przez badane ośrodki kultury. W większości przypadków uczestnictwo w proponowanych przedsięwzięciach jest całkowicie bezpłatne lub wiąże się z niewielkimi opłatami.
- 7) Osoby starsze chętnie angażują się w organizację działań realizowanych w obrębie ośrodków kultury. W wielu wypadkach inspirują i propagują nowe idee. Czynnie uczestniczą w organizacji zajęć i przedsięwzięć. Ich zdanie jest uwzględniane w planowaniu działalności instytucji, a potencjał organizacyjny i kreatywny seniorów wykorzystuje się w realizacji zadań domów kultury.
- 8) Informacje dotyczące działalności ośrodków kultury ukierunkowanej na osoby starsze kolportowane są przy wykorzystaniu zróżnicowanych kanałów. Wśród nich dostrzega się rosnącą rolę Internetu, jednak jako najskuteczniejszy sposób rozpowszechniania wiadomości o działaniach ośrodków kultury w zbiorowości seniorów oceniany jest przekaz nieformalny bezpośredni – model „poczty pantoflowej”.

- 9) Większość ośrodków kultury wprowadza zmiany w ofercie zajęć adresowanych do osób w trzecim wieku, deklarując przy tym dużą ich dynamikę. Do najczęściej inicjowanych nowych aktywności dla seniorów zaliczyć można zajęcia edukacyjne, kulturalne oraz sportowe i rekreacyjne. Modyfikacja oferty zajęć dla osób starszych obejmuje także rezygnację z niektórych form aktywności, prowadzonych przez ośrodki kultury. Należą do nich: zajęcia zespołów wokalnych, kół zainteresowań oraz niektórych zajęć edukacyjnych. Najczęściej wskazywaną przyczyną likwidowania zajęć był brak zainteresowania seniorów tymi formami aktywności, jak również brak funduszy.
- 10) Inspiracje do zmian w zakresie oferty zajęć dla osób starszych płyną z kilku źródeł. Pierwszym z nich jest inicjatywa samych seniorów, którzy zgłaszają się do ośrodków kultury z własnymi pomysłami na doskonalenie oferty działań adresowanych do nich. Drugim są pracownicy ośrodków kultury, którzy proponują zmiany, bazując na własnych obserwacjach, płynących z doświadczenia zawodowego. Trzecią przesłanką modyfikowania oferty zajęć dla seniorów są natomiast przykłady udanych inicjatyw realizowanych przez inne instytucje.
- 11) Do najważniejszych trudności towarzyszących wprowadzaniu zmian w ofercie zajęć dla seniorów można zaliczyć problemy lokalowe (brak wystarczającej infrastruktury, jaką dysponują obecnie ośrodki kultury), jak również problemy finansowe, związane z niedoinwestowaniem tego typu placówek. Ważne są też braki kadrowe, z jakimi borykają się te instytucje oraz trudności organizacyjne. W obszarze, który wyznacza „czynnik ludzki” wskazywano na roszczeniową postawę niektórych seniorów, jak również ich konfliktowość. Podkreślano ponadto bariery mentalne osób starszych, generujące ich niechęć do wszystkiego, co nowe, w tym również do nowych technologii, która powoduje ich cyfrowe wykluczenie. Wymieniano ponadto problemy z dotarciem z informacją o ofercie nowych zajęć do osób starszych, która stwarza problemy związane z ich rekrutacją. Istotnym utrudnieniem jest też nieregularne uczestnictwo w zajęciach, które jest spowodowane złym stanem zdrowia seniorów, ale także ich „słomianym zapałem” oraz trudnościami z dojazdem do ośrodków kultury. Ważną przeszkodą we wprowadzaniu zmian w ofercie zajęć dla osób starszych są także deficyty w zakresie diagnozy potrzeb, które utrudniają skonstruowanie atrakcyjnej oferty.
- 12) Do najbardziej pożądanых przez seniorów zajęć należą różne formy aktywności ruchowej, jak również przedsięwzięcia poszerzające ich wiedzę na temat zdrowego stylu życia. Zgłasza się także potrzebę tworzenia uniwersytetów trzeciego wieku oraz organizowania zajęć edukacyjnych, takich, jak: nauka języków obcych, kursy/warsztaty komputerowe. Obecnie osoby starsze chętnie biorą udział w spotkaniach kół/klubów zainteresowań i grup teatralnych. Do nowych trendów w zakresie organizowania zajęć dla seniorów zaliczyć można także świetlice oferujące dzienne wsparcie aktywizujące, jak również zabawy taneczne dla osób w trzecim wieku.
- 13) W większości miejscowości, w których znajdują się ośrodki kultury działają również inne instytucje organizujące zajęcia adresowane do seniorów. Są wśród nich organizacje, których całokształt aktywności koncentruje się na potrzebach seniorów, organizacje ukierunkowane na krzewienie kultury ludowej, organizacje trzeciego sektora, instytucje pomocowe oraz inne, jak np. placówki oświatowe, biblioteki czy parafie. Zazwyczaj organizacje te współpracują z ośrodkami kultury, od których otrzymują pomoc infrastrukturalną (udostępnianie

pomieszczeń, sprzętu) oraz organizacyjną (prowadzenie księgowości, wsparcie logistyczne w organizowaniu różnych przedsięwzięć). Można stwierdzić, że ośrodki kultury tworzą ramy instytucjonalnego wsparcia dla podejmowanych oddolnie inicjatyw na rzecz seniorów. Ich rolą jest przede wszystkim udzielanie pomocy merytorycznej, organizacyjnej i infrastrukturalnej organizacjom, które proponują działania dla osób w trzecim wieku.

5. REKOMENDACJE

Wnioski płynące z analizy zmian w ofercie zajęć dla osób starszych prowadzą do sformułowania praktycznych rekomendacji dla organizacji i instytucji, które adresują swoje działania do seniorów:

- 1) Oferta zajęć dla seniorów powinna odpowiadać potrzebom i zainteresowaniom tych osób, dlatego też rekomenduje się, aby wprowadzanie nowych zajęć było poprzedzane rzetelną oraz kompleksową diagnozą potrzeb i preferencji potencjalnych adresatów.
- 2) Należy skoncentrować się na kwestii silniejszej aktywizacji mężczyzn-seniorów, którzy w zdecydowanie mniejszej skali niż kobiety włączają się w inicjatywy kulturalne. Postuluje się wypracowanie form i koncepcji działań cyklicznych i okazjonalnych, które ukierunkowane będą na zaspokajanie potrzeb społeczno-kulturalnych starszych mężczyzn.
- 3) Ze względu na trudną sytuację finansową większości seniorów należy zabiegać o pozyskiwanie funduszy umożliwiających prowadzenie działalności społeczno-kulturalnej w taki sposób, by uczestnictwo w oferowanych przedsięwzięciach nie wiązało się z ponoszeniem kosztów przez osoby starsze.
- 4) Sukces przedsięwzięć, których odbiorcami mają być osoby starsze jest warunkowany ich udziałem w organizowanych działaniach, dlatego też należy zadbać o dobór właściwych kanałów informacji tak, aby jak największa liczba seniorów mogła dowiedzieć się o planowanych inicjatywach podejmowanych na ich rzecz.
- 5) Aby zachęcać osoby starsze do uczestnictwa w zajęciach przeznaczonych dla nich, należy podejmować działania zmierzające do przełamywania barier, tkwiących w mentalności seniorów, związanych m.in. z ich niechęcią i lękiem wobec tego co nowe. W tym celu warto oswajać ich z nowymi technologiami i zapoznawać z możliwościami, jakie stwarza korzystanie z Internetu.
- 6) Należy promować inicjatywę seniorów – chodzi o wspieranie pomysłów i działań, których pomysłodawcami są osoby starsze, przyjmując założenie, że to oni najlepiej znają problemy, potrzeby i preferencje swojego pokolenia.
- 7) Warto wykorzystywać w jak najszerszym zakresie potencjał organizacyjny i merytoryczny seniorów – mogą oni być użytecznymi partnerami instytucji zarówno w zakresie organizowania i koordynowania przebiegu poszczególnych przedsięwzięć, jak i w obszarze ich realizacji merytorycznej (rola organizatora i instruktora).
- 8) Pożądane jest wspieranie seniorów – lokalnych animatorów życia kulturalnego, jednostek charyzmatycznych, które potrafią zachęcać przedstawicieli swojego pokolenia do podejmowania różnych form aktywności.
- 9) Warto inicjować, promować i wspierać współpracę różnych instytucji, posiadających w swojej ofercie zajęcia, których odbiorcami są osoby starsze. Dzięki wspólnym działaniom można osiągnąć efekt synergii – zintegrowane działania kilku podmiotów mogą być bardziej efektywne, aniżeli prosta suma działań podejmowanych przez odrębne jednostki.

- 10) Ośrodki kultury powinny posiadać stały dostęp do informacji na temat możliwości uzyskiwania wsparcia, głównie finansowego na organizowanie różnych form współpracy z seniorami. Informacje te powinny na bieżąco być przekazywane lokalnym instytucjom, których działalność jest ukierunkowana na osoby starsze.
- 11) W projektowaniu działań adresowanych do osób starszych pomaga dzielenie się dobrymi praktykami – należy tworzyć platformy wymiany pomysłów i doświadczeń związanych z organizowaniem zajęć dla seniorów.
- 12) Ośrodki kultury powinny utrzymywać swoją pozycję lidera działań lokalnych adresowanych do seniorów, jednak powinna ona w zasadniczej mierze koncentrować się na udzielaniu szerokiego wsparcia (głównie merytorycznego i infrastrukturalnego) pomysłodawcom przedsięwzięć skierowanych do osób starszych.

BIBLIOGRAFIA

Kurek S.: *Typologia starzenia się ludności w ujęciu przestrzennym*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2008.

Okólski M.: *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005.

Prognoza ludności na lata 2014-2050, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.

SPIS TABEL

TABELA 1. Ośrodki kultury, biorące udział w badaniu w podziale na powiaty	8
TABELA 2. Liczba realizowanych inicjatyw według kategoryzacji tematycznej (w oparciu o dane zastane)	14
TABELA 3. Rodzaje nowych zajęć dla seniorów, wprowadzonych w ciągu ostatnich pięciu lat w ośrodkach kultury (analiza w oparciu o dane zastane)	28

SPIS WYKRESÓW

WYKRES 1. Ośrodki kultury, biorące udział w badaniu w podziale na subregiony	7
WYKRES 2. Przedstawiciele ośrodków kultury, biorący udział w wywiadach swobodnych w podziale na subregiony.....	9
WYKRES 3. Ośrodki kultury, w których organizowane są zajęcia ukierunkowane na seniorów	10
WYKRES 4. Uczestnictwo seniorów w ogólnodostępnych zajęciach, organizowanych w ośrodkach kultury	12
WYKRES 5. Uczestnictwo seniorów w ogólnodostępnych imprezach, wydarzeniach	12
WYKRES 6. Uczestnictwo seniorów w odpłatnych wydarzeniach kulturalnych i zajęciach	20
WYKRES 7. Ośrodki kultury, w których w ciągu ostatnich pięciu lat wprowadzono nowe zajęcia dla seniorów	27
WYKRES 8. Seniorzy jako inicjatorzy zmian w ofercie ośrodków kultury	31